БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң болгаш Кызыл хооркомунуң,

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң органы

1925 чылда үндезилеттинген

1963 ч. МАРТ 14 ЧЕТВЕРГ № 62 (5466).

Өртээ 2 көп,

БИСТИҢ ТӨРЭЭН ЧУРТУВУСТА

✦ Молдав ССР-ниң Ниспорены суурда полимерлер цегин «Сельхозтехниканың» ук чер салбырының чанында республикада бир дугаарында ажыткан. Ооң бүгү-ле дериишкиннерин механизаторлар боттары белеткеп кылган. Капрон артыындан тракторлар кезектерин бүдүрерин ол полимерлер цеги шиңгээдип алган. Капроидан кылган кезектер демирден кылган кезектер ышкаш барык-ла шак ындыг быжыг, ону бүдүрериниң карылгазы барык-ла бежен хуу хире чиик болур.

✦ Даглар аразында туруп турар Киргиз далайның балыкчылары форель дээр балыктарны ажыглаары-биле бир дугаарында тутган. Севаның форель-гегаркуни дээр балыын Иссык-Кульга эң-не баштай Армениядан чээрби беш чыл мурнунда эккеп салган. Ам ол балык хөлдүң бүгү-ле черлеринде болгаш олче киир аккан хемнерде нептереп өзе берген.

✦ «Чедя чыл боттанылышкында» деп, областың үшкү фото делгелгези Горькийниң автозаводунуң Культура бажынында ажыттынган. 57 авторларның—фото сонуургакчыларның болгаш фотокорреспондентилериниң эң дээре ажылдарын ында делгээн.

✦ Сарбайның казылга черинден даг породаларын сөөртүрүнге хөй чүүк сөөртүр автопоездини чеднишкинниг ажыглаан. Ол автопоезд чүүгүн боду дүжүрер 25 тоннаның чүүк машиназындан болгаш 40 тоннаны чүктээр кожуушкуудан тургустунган. Автопоездилерни ажыглаан чорук даг породаларын сөөртүрүнге үнер чарыгдалдарны эвээжедириниң аргазын берип турар.

✦ Львовтуң электри лампалары кылыр заводунуң коллективи келир үедеги телевизорлар ээлеринге чаа чүүлдү белеткээн. 43-ЛК2Б деп кинескоптарның магадылаллыг хуусаазын ийи катап узаткан.

ЧАА БЕДИКТЕРНИ ЧЕДИП АЛЫРЫ — РОССИЯНЫҢ КӨДЭЭ АЖЫЛ-ИШЧИЛЕРИНИҢ ХҮНДҮЛҮГ СОРУЛГАЗЫ

Россия Федерациязының бүдүрүлге эргелелдериниң начальниктериниң болгаш партия комитеттериниң секретарларының чөвүлел хуралы

МОСКВА. (СЭТА). Марттың 12-де Кремльдиң Улуг Ордузунга РСФСР-ниң колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелдериниң начальниктериниң болгаш партия комитеттериниң секретарларының чөвүлел хуралы доозулган.

Россия Федерациязының көдээзинин ажыл-ишчилери чеди чылдың бешки чылында бедик деннелдерни чедип алыр. Оларның мурнунда салып турар сорулгазы: Төрээн чуртка 2,5—2,6 миллиард пуд тарааны, 5 миллион тонна эттти, 19 миллион тонна сүттү бээри, көдээ ажыл-агыйның өске-даа бүгү продуктуларын садар талазы-биле онаалгаларны күүседири болур. Ол бедиктерни канчаар эң дээрези-биле, дүргенибиле чедип алырыл, кандыг курлавырларны ажылдадып киирерил, — бо айтыыглар ораторларның чугаалаарына кол үүлдер болуп турган.

Эштер **Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, А. П. Кириленко, Ф. Р. Козлов, А. Н. Косыгин, О. В. Куусинен, Д. С. Полянский, М. А. Суслов, Н. С. Хрущев, В. В. Гришин, Л. Н. Ефремов, Ю. В. Андропов, П. Н. Демичев, Л. Ф. Ильичев, В. И. Поляков, Б. Н. Пономарев, А. П. Рудаков, А. Н. Шелепин** олар ол хүн чөвүлел хуралдын ажылынга киришкен, оларны чыылганнар диннитиг адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

Даргалакчы Л. Н. Ефремов Киевтен келген телеграмманы номчаан. Украинаның көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының чөвүлел хуралының киржикчилери орус көдээ эр, хөрээжен ажы-дунмаларынга, мурнакчы кижилерге чүректин ханызындан байырны чедирип, ынак Төрээн чурт дээш күш-ажылга чедиишкиннерлиг болурун оларга күзээннер.

Колхозтарны болгаш совхозтарны удуртуруп улам экижидер база көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң болгаш белеткээриниң планнарын күүседир талазы-биле партия комитеттериниң болгаш бүдүрүлге эргелелдериниң сорулгаларының дугайында айтырыгны чугаалажып көөрү үргүлчүлээн.

Индирде — Башкир АССР-де Илишевскинин бүдүрүлге эргелелинде партком секретары **А. Г. Аминев.** Эргелелдиң бүгү-ле ажыл-агыйларынга мурнакчыларның дуржулгазын шиитпирлии-биле болгаш чайгылыш чогу-биле нептередири партия комитединиң ажылында бирги чергениң сорулгазы болуп турар деп ол чугаалаан.

Тарааны, эттти, сүттү болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа продуктуларын бүдүрериниң деннелиниң талазы-биле бистин колхозтарның аразында улуг ылгалдар бар. Мынчангаш, чамдык ажыл-агыйларның хожудаашкынын узуткаар арганы берип турар хемчеглерни партия комитеди биле эргелел ажылдап кылып турар.

Чер — кол байлак деп чүвени бүгүде хүлээп көрген деп оратор чугаалаан. Ынчалза-даа хөй-хөй ажыл-агыйларда ону хамаанчок көрүп турар, ону ажыглаарында чогуур чурум чок үүлдер бар. Бир механизатор черни андарып каар, тарып чажарын өске бир механизатор кылыр, ажаап алырын база өске механизатор кылыр. Моортан — дүжүт куду болур, ынчаарга кымдан негээри билдинмес. Моон үжүрүнде бүгү ажыл-агыйларга механизаторларның отряд болуп алгаш ажылдаарының системазын нептередир деп быжыыбиле шиитпирлээн бис. Амгы үеде отрядтарны четчелештирини колдуунда дооскан бис. Ындыг система турда, механизаторларның коллектив бүрүзү көдээ ажыл-агыйның оларга быжыглаан культураларын ажаап өстүрер талазы-биле бүгү ажылдарны чорудар, ол чорук черни хамаанчок эдилээр чорукту узуткаар. А ол — бедик дүжүттү алырының дулгүүрү.

ССРЭ-ниң көдээ ажыл-агый министри **И. П. Воловченкога** сес берген. Тараа белеткелин бо чылын 4,2—4,5 миллиард пуд чедирер, а ооң сөөлүндеги ийи-үш чылларда 5 миллиард пуд чедирер деп сорулга— черле боттуг деп ол чугаалаан. Бистиң чүүгүн бүгү зоналары тараа бүдүрерин көвүдедиринге кайгамчык улуг курлавырларлыг. Ол дугайын ылангыя Липецк области «Петровский» совхозтун дуржулгазы херечилеп турар. Каш чыл бурунгаар тараа культураларының ортумак дүжүлү гектардан 12 центнер ашпайн турган черлерни ол совхозка шилчидип берген турган. Эрткен чылын ол-ла черден ол-ла кижилер гектар бүрүзүнден 26 центнер тарааны ажаап алган.

Нургулайында-ла ажыл-агыйлар болза чер ажылдахчызы бүрүзүнге билдингир агротехниктиг хемчеглерни сагыыанындан эвээн хөй тарааны чедир албайн тургулаар. Чижээлээрге, күскү ажарылганың орнунга чазын удур андарып тарыырга, дүжүт 25—30 болгаш харын-даа 50 хуу кудулаар. Тарааны чедир албайн турарының бир улуг чылдагааны чажарының нормазын эвээжедип турары болгаш сорттуг эвес үрезиннер-биле тарып турарында.

Хөй-хөй ажыл-агыйларда малдың баш санының өзүлдези мал ажылының тудугларын кылырындан дыка мурнап турар дээрзин министр демдеглээн. Моон үжүрүнде ол тудугларны индустриалдыг үндезинге шилчидериниң өйү келген. Малдың ол кажаа-хораа тудугларын чорудары-биле кады оларны эргежок чугула механизмнер-биле дериири чугула.

Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының продукция бүдүрерин көвүдедириңге материалдыг сонуургалын бедиериниң айтырыын ап көргеш, ооң бот-үнезин чиигеткени дээш немелде төлевирни база доктаадыры күзелдиг-дир деп эш Воловченко чугаалаан. Кадрларның ажылга ызырынмас чоруун узуткаар төлээде, чангыс ажыл-агыйга үр үеде ажылдап турар ажылчыннарга, чижээлээрге, квартиралар хуваар талазыбиле, дуза көргүзери чөптүг болур ийик.

Көдээ ажыл-агыйны бүзүрелдиг болгаш ажыктыг кылдыр чорудар төлээде, эртемниң чедиишкиннерин болгаш мурнакчыларның кайгамчыктыг дуржулгазын калбаа-биле ажыглаар херек дээрзин эш Воловченко демдеглээн. Көдээ ажыл-агый эртеми бүдүрүлгеге улуг дузаны чедирип келген болгаш чедирип турар, ынчалза-даа бүдүрүлгениң негеделерин ол ам-даа долузу-биле хандырбайн турар.

Ылаңгыя чүрттүң чогуур тус-тус зоналарынга тарылга ээлчештирилгезиниң эң-не ажыктыын ажылдап кылыры эргежок чугула. Көдээ ажыл-агыйны химизастаарының айтырыы оожум ажылдаттынып турар, антибиотиктерни, биостимуляторларны болгаш көдээ ажыл-агый химизының өске-даа үүүлдерин эвээш ажыглап турар. Эртемниң бүгү чедиишкиннерин калбаа-биле ажыглап тургаш, бистиң чүрттүн көдээ ажыл-агыйын хөгжүдеринге улам ынайгы чедиишкиннерни чедип ап болур бис.

Кубаньның тракторлар болгаш көдээ ажыл-агый машиналары шенээриниң эртем-шинчилел институдунуң механизатору **В. Я. Первицкийниң** звенозу кукурузаны ам дөрткү чылда хол ажылы чарыгдавайн ажаап өстүрүп турар. Эрткен чылын үш ажылчын кижи 700 гектар кукурузаны, ооң иштинде 486 гектарны тараа кылдыр өстүрүп ажаап алган. Гектар бүрүзүнден 54 центнер кургаг тараа алдынган. Бир центнер продукцияны бүдүрериниң күш-ажылдың чарыгдалы 8,5 минута болган.

В. Я. Первицкий чөвүлел хуралга чүве чугаалаан, ооң звенозу бо чылын 800—900 гектар черге кукурузаны өстүрүп ажаар, гектар бүрүзүнден кукурузаның тараазын 60 центнерни алыр дээш демисежир болгаш бир центнер продукцияны бүдүреринге күш-ажыл чарыгдалын 6—7 минута чедир эвээжедир дээрзин дыннаткан.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиериниң чугула курлавыры болза кукурузаны тарыырының пунктирлиг аргазын ажыглаары болур дээрзин механизатор демдеглээн. Эрткен чылын звено ындыг аргабиле кукуруза шөлүнүң чартыктан хөй кезиин тараан. Ол чорук тарылгага ажылдың дүргенин шакта 8,5 километр чедир бедидер, сеялкабиле черни алырын 8 одуруг чедир көвүдедир болгаш ооң күсели-биле күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн ийи катап бедидер арганы берген.

Кубаньның институдунуң саналын өзугаар Таганрогтун комбайн заводунуң конструкторлары «СК-3» деп боду чоруур комбайнны, тускай жатканы болгаш хаандектээр херексели чогаадып кылгаш, белеткээн.

Эрткен чылын ол комбайнны ажыглаан бис деп оратор чугаалаан. Хаандектээр херексел болгаш кукуруза жатказы ол комбайнны эң-не ажыктыг болгаш бүгү таланың машиназы болдурган. Ам болза ол комбайнны бүгү чайның дургузунда тараа культураларын, чочак-тарааны, тарымал тоорукту, кукурузаны тараа өлдүр болгаш силоска ажаап алырынга ажыглап болур. Ол дээрге мун-мун тракторларны өске ажылдарга хостаар арганы бээр.

Бо чазын Кубаньның ховуларынга бүдүн чартык мун ажыг механизастаттынган эвенолар ажылдап үнер, олар болза 500 мун хире гектар кукурузаны хол-биле кылыр ажыл чокка өстүрүп ажаарлар. Ол звенолар Кубаньның институдунуң ажылының дуржулгазын семинарларга өөренгилээн. Бир эвес олар шуптузу ол чаа технологияны билдилиибиле ажыглаар болза, Краснодар крайда кукуруза тараан черлерден 20 мун кижилер хол-биле кылыр ажылдан хосталыр апаар дээрзин саналга көргүзүп турар.

Эртемнин практика-биле органиктиг тудуш холбаалыының дугайында академик **Т. Д. Лысенко** чугаалаан. Эртемден кижи колхоз-совхоз практиказын тодаргай билир ужурлуг деп ол демдеглээн. Оларның хереглелдерин билбейн чыткаш, теорияның бодун база чедиишкиннии-биле хөгжүдүп хоржок. Ооң-биле кады көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ажылдакчылары база биология эртеминиң үндезиннерин билир болуру эргежок чугула. Чүгле бот-боттарының аразында шак ындыг сырый харылзаа эртемниң чедиишкиннерин бүдүрүлгеге чедиишкиннии-биле нептередирин болгаш ажыглаарын хандырар.

Инектериниң сүдүнүн үскүрүү улуу-биле бедидер талазы-биле кылыш турар ажылдың дугайында оратор чугаалаан, ындыг ажылды «Горки Ленинские» деп шинчилел-шенелде ажыл-агыйында чорудып турар. Ында сүдү үскүр малларны өстүрген, оларның он-он бугаларын чүрттүн янзы-бүрү областарынче чоруткулаан. Хөй-хөй ажыл-агыйлар боттарынга үскүр-суткүр инектернин коданын тургузар дээш ажылдап киришкен, ынчангаш оларда ол ажыл чедиишкинниг чоруп турар. Ындыг инектериниң сүдүнүн үскүрү шагда-ла 4,3—4,5 хуу четкен, ынчаарга баштайгы шинчилеп, ажаап эгелээн инектериниң сүдүнүн үскүрү 3,5—3,6 хуу турган болгай.

Ажыл-агыйларның чамдык удуртукчулары ол талазы-биле үнелиг бугаларны алгаш, оларны уксаазын алырынга ажыглавайн турарының талазы-биле чижектерни Т. Д. Лысенко чугаалаан. Бо айтырыгже өнза кичээнгейни салырын дилеп турар кижи мен, чүге дээрге колхозтарга болгаш совхозтарга үскүр-суткүр малларны өстүрүп азыраары— күрүне талазы-биле улуг чугула херек болур-дур—деп академик чугаалаан.

Саратов областын Энгельс бүдүрүлге эргелелиниң парткомунуң секретары **А. Ф. Козобродов** чүве чугаалаан.

— Эргелелдиң бүгү колхозтарынга болгаш совхозтарынга эрткен чылдың түннелдерин үндүрген — деп ол чугаалаан. Ажыл-агыйлар 16 миллион пуд тарааны ажаап алган болгаш күрүнеге 10 миллион пудту саткан, ол болза ийи чылдың планы болур. Эттт, сүт бүдүрери дыка көвүдээн.

Колхозтарда болгаш совхозтарда капитал тудуг калбарган. Көдээ чердер бодунуң овур-хевирин өскертип, чаа бажыннар-биле бүдүн күдүмчуларны тудуп, шөлдерде хөй каттт бажыннар тыштын үнүп турар.

Ажыл-агыйларның сан-хөө байдалы дыка эжиизээн. 13 совхозтарның 11-ри эрткен чылын орулгалыг болган. Колхозчуларның ажык-орулгалары өскен.

СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң сөөлүнде шоолуг эвес үе эрткен, ынчалза-даа ол үениң дургузунда чоруттунган организакчы болгаш масса-политиктиг ажылдың түннелдери колхозтарның, совхозтарның амыдыралында эки үүлдерни көргүзүп турар деп чугаалаан.

Эргелелдиң колхозчулары ,совхозтар ажылчыннары боттарының аргаларын чугаалажып көргеш, 19 миллион пуд тарааны бүдүрер, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин дыка көвүдедир деп чаа хүлээлгелерни алганнар. Ол хүлээлгелер алдарлыы-биле күүсеттинген турзун дээш олар бүгү күштерин салып турарлар.

Бистин ажыл-агыйывыс 1959 чылда экономика талазы-биле кошкак үш колхозтардан тургустунган деп Новосибирск областын «Сибирь» колхозунуң даргазы **В. Г. Демиденко** чугаалаан. Ооң бээр көдээ ажыл-агый артелинде байдал аажок өскерилген. Мыйыстыг бода малдың баш саны ийи катап өскен, мал ажылынын продуктулуу дыка бедээн, тараа культураларының дүжүттүү ийи катап көвүдээн.

Усть-лабинчилерниң кыйгырыынга харыы кылдыр бо чылын харыысалгалыг хүлээлгелерни алган бис. Колхоз бүдүн чартык миллион пудтан эвээш эвес тарааны бүдүрер. Ынчаарга бистин хүлээлгевис чүгле эки ажылдаары эвес, харын база хожудап турарларга дуза чедирери болур деп билип турар бис. Кожавыс болур Ленин аттыг колхоз эң чоокку чылдарда мурнакчы ажыл-агыйларның деннелинге четкен түрзун дээш аная дузалаар деп шиитпирлээн бис деп оратор уламчылаан.

Колхозтуң ап турар бедик орулгалары бүдүрүлге тудугларын чорударын болгаш колхозчуларның амыдырал деннелин бедидерин хандырып турар. Колхоз бо чылын 7 мал ажылының тудугларын, школаны, колхозчуларга 15 бажыннарны, уруглар яслизин, чунар бажынны тудар, черниң ханызындан суг үндүрер скважина тудуун доозар, ол болза суурга болгаш мал ажылының фермаларынга суг дамчыдылгазын чорударын хандырар.

Колхозчуларның күш-ажылга байдалы аажок өскерилген деп эш Демиденко демдеглээн. Күш-ажылы кылыр бир кижиге ортумак ажылдап кылыышкын бедээн. Бир кижихүнүнүң төлевири дөрт рубль болган. Колхозта прогул болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумунуң өскедаа үрээшкиннери хаяа болур таварылга апарган.

Сөөлгү чылдарда бистиң ажыл-агыйывыс тараа-бобы культураларының тарылгаларын дыка улгаттырган бир Курган областын «Кызыл сыдыс» совхозунуң директору **Г. М. Ефремов** чугаалаан. Эрткен чылын бобылар тараа культураларының шөлүнүң барык 21 хуузун эвээн, а чайын андарган шөлдер 5 хуу чедир кызырылган. Совхоз план ёзугаар 24 мун центнерниң орнунга 54 мун центнер тарааны күрүнеге саткан болгаш мал чемнери-биле бодун бүрүн хандыртынган. Күрүнеден чангыс-даа центнер мал чеми садып албаан бис.

Бо чылын база бүгү мал чемнери-биле бодувусту бүрүн хандыртынар болгаш тараа культураларының гектар бүрүзүндеи 17 центнерни алыр деп бодап турар бис. Бо дугайында бисте бүгү аргалар бар: шөлдер тарылгага белеткеттинген, бүгү культураларның бедик шынарлыг үрезиннери бар, машиналар септеттинген, механизатор кадрлар четчелеттинген.

Совхоз мал ажылының хөгжүдезинде эки түннелдерни база чедип алган. Бо чылын совхоз 17 мун ажыг баш хаваннарны семирти азыраар болгаш күрүнеге 14,3 мун центнер хаван эдин садар. Мыйыстыг бода малды болгаш куштарны дужааганындан күрүне 3,5 мун центнер эттти база алыр.

Ооң ындай эш Ефремов совхозтарда күш-ажылдың төлевирлерин чурумчударының чамдык айтырыгларынга доктааган. Ылаңгыя фермалар удургукчуларының күш-ажылын фермага шөл ажылындан-даа, мал ажылындан-даа бүдүрген продукцияның ниити хемчээлинден хамаарыштыр төлээр деп ол саналдаан.

Ажыл-агыйларның материал-техниктиг хандырылгазының системазынга база өскерилелер киирери эргежок чугула деп Г. М. Ефремов чугаалаан. Чижээ, ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезинге бистиң үлетчүрүнүң үндүрүү турары машиналарының бүгү маркаларын көргүзүп болур. Анаа ажыл-агыйларның азы бүдүрүлге эргелелдериниң төлээлекчилери кээп, боттарынга херектиг машиналарны шилип алгаш, оларга чедирип бээр дугайында керээлерни чарыр болур. Ынчаарда чангыс-даа машина, ам хаяа эвес болуп турары ышкаш, ажыл-агыйларга өлүг капитал боор турун бербес апаар. Колхозтар болгаш совхозтар оларга чүгле эргежок чугула техниканы садып алыр апаар.

СЭКП-ниң Волгоград көдээ обкомунуң бирги секретары **А. М. Школьниковтуң** чугаалааны болза, областың колхозтары болгаш совхозтары тарааны база мал чемнерин бүдүрерин улам ындай көвүдедириниң сорулгазын, эрткен чылдардагызы ышкаш, тарылга шөлдериниң эң шын тургузуун ажыглаарының, чер ажылының культуразын бедиериниң база күр болгаш куруужан черинде моон сонгаар андарарының аргазы-биле шиитпирлээр апаар.

Поволжьениң байдалдарынга тарааның ниити чыылдазын өстүрериниң чугуда үүлү болза күзүн чажар культураларның, ылангыя ындыг кызыл-тастың тарылгаларын калбартыры болур. Тарааны болгаш мал чемнерин бүдүрерин көвүдедириниң ам-даа ажыглаттынмайн турар аажок улуг курлавырлары болза чочак-тараанын шөлдерин өстүрери болур. Эң чоокку ийи-үш чылда ол культураның тарылгаларын 700—800 мун гектар чедирери көрдүнүп турар.

Ынчалза-даа чочак-тараанын эки дүжүдүн алыр төлээде үрезинни чажар нормаларын шын ажыглаар ужурлуг. Ооң үжүрүнде чажылганын бүрүн нормазынын аажок улуг ажыктыынче болгаш эргежок чугулазынче кичээнгейни көрүндүрген эш Воловченконун саналын бүрүнүбиле деткип тур мен деп ол чугаалаан.

Бүдүрүлге эргелелдери, партия органнары областын ажыл-агый бүрүзүнге мергежилдиг механизаторларның доктаамал кадрларын чоокку чылдарда тургузары-биле хемчеглерни ам ап чорудып турар. Ол чорук дүжүттү бедиериниге болгаш тараанын ниити чыылдазын көвүдедириниге боттуг салдарны чедирер.

Мал ажылының продуктулуунга хамаарыштыр ол болза ам бо үеде мыйыстыг бода малдың ниити баш санында саар инектер чүгле үштүн бир кезии болуп турар дээрзин чугаалаан. Ийи-үш чылдарның дургузунда кыс малдың баш саны дыка көвүдээн турар.

Биология эртемин хөгжүдериниң болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниге ооң көргүзер ужурлуг дузаламчызының айтырыгларын академик **К. И. Сирябин** бодунуң саналынга чугаалаан.

Культурлуг үнүштерниң болгаш малдың аарыгларынга удур демисел-биле холбашкан биологияның ол угланыышкыннарын бисте үнелеп көрбес чоруктун бөгүнге чедирле үргүлчүлеп турарын демдеглээр ужурга таваржып турар-дыр деп эртемден чугаалаан. Ынчаарга гельминтозтар бүгү чүүн малдың болгаш куштарның өлүрүн азы арын баксыраарын болдурбушаан, улуг когаралды чедирип турар.

Ынчалза-даа бир эвес бистин чүрттүвүста көдээ ажыл-агый малдарының гельминтозтары-биле демиселди организастааны хире чергези-биле өй-тавында-даа бол, бир эвес медицинада таарымчалыг бурунгаарлаашкын илереттинген-даа бол, ону агрономия гельминтология дугайы деп чугаалап болбас.

Эртемден фитопатологтарның кадрларын белеткээр дугайын чугаалаан болгаш олар болза мал эмчилери, кижи эмчилери ышкаш, үнүштериниң шак ындыг билиглиг эмчилери болган турар ужурлуг дээрзин ол демдеглээн.

Март 12-де болган хуралга СЭКП ТК-ның Бирги секретары болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинин Даргазы эш **Н. С. Хрущевтүң** делгеренгей чугаазын чөвүлел хуралдын киржикчилери чылыы-биле уткаан. Эш Н. С. Хрущевтүң чугаазын аажок улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш адыш часкаашкыны чангыс эвес удаа үзе кирип турган.

СЭКП ТК-га, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге, эш Н. С. Хрущевка байырлыг чагааны чөвүлел хуралдын киржикчилери чангыс эпсеткил-биле хүлээп алган.

Ам часкы хову ажылдарынга белеткелди дүрген доозары бисте кол болгаш эң-не шалыпчы участок болуп турар деп чагаада демдеглеп турар. Часкы тарылганы организастыг чорудар, күзүн чажып тараан тараа культураларының ажаалдазын хандырар, черниң гектар бүрүзүн эң ажыктыг кылдыр ажыглаар болгаш күш-ажылдың база хөренгилериниң эвээш чарыгдалдарын үндүрүп тургаш, эң хөй продукцияны алыры-биле бүгү эргежок чугула хемчеглерни ап турар бис.

Россия Федерациязының көдээ ажыл-агыйының ажылдакчылары 1963 чылда көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер болгаш белеткээр талазы-биле онаалгаларны чедиишкиннинг күүседиринге күштерин болгаш энергиязын харамнанмазын база бистин Төрээн чүрттүвүстүн күчүзүн улам ындай быжыглаарының херээнге боттарының төлептиг салыышкынын киирерин Совет Эвилелинин Коммунистиг партиязының ленинчи Төп Комитединге, Совет чазакка болгаш Никита Сергеевич Силерге бүзүредип тур бис.

(СЭТА).

Совет Эвилелинин Коммунистиг партиязының Төп Комитединге, ССР Эвилелинин Министрлер Чөвүлелинге, эш Н. С. Хрущевка

РСФСР-ниң колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелдериниң начальниитериниң болгаш партия комитеттериниң секретарларының чөвүлел хуралының киржикчилери бистер, Коммунистиг партияның ленинчи Төп Комитединге, төрээн Совет чазакка, коммунизм дээш могаг-шылаг чок демиселчи Никита Сергеевич Хрущевка чүректин ханызындан изиг байырны чедирип тур бис!

Совет Эвилелинин Коммунистиг партиязының XXII съездизиниң соонда чылдан бичии-ле ажыг үе эткен. Ол дээрге ындыг-ла үр эвес үе-дир, ынчалза-даа ол үениң дургузунда бистиң партиявыс, ооң Төп Комитеди болгаш Совет чазак съездиниң төөгүлүг шиитпирлерин болгаш партияның чаа Программазын амыдыралга боттандырар талазы-биле кайгамчык улуг организакчы ажылды чорутткан.

Улуг Ленинниң чагыгларын, экономика—социализм болгаш коммунизм үезинде эң-не дээре политика ол дээрзиниң дугайында ооң айтыышкынын боттандырбышаан, Төп Комитет социалистиг ёзу-биле зэ болурунуң принциптерин, хевирлерин болгаш аргаларын хөгжүдүп база болбаазыраңгайжыдып турар. СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң шиитпирлери, улус ажыл-агыйынга партийжи удуртулганы чаарты тургускан чорук чүрттүң экономиказын хөгжүдер дугайында, үлетпүрнү болгаш көдээ ажыл-агыйны улам ыңай көдүрер дугайында, бүгү совет улустуң чаагай амыдыралының болгаш аас-нежиниң дугайында сагыш салыышкынындан артык чугула сорулгалар бистиң партиявыста, ооң Төп Комитединде чок дээрзин база катап бүзүрелдиибиле бадыткап турар.

Партия болгаш совет органнарны бүдүрүлге принципин ёзугаар тургускан чорук бистиң кадрларывыстың билиглерин болгаш дуржулгазын эң-не шын ажыглаарының, бүдүрүлгени тодаргай удуртурунуң, партия организацияларының ажыл-чорудулгазының бүгү талаларын идепкейжидериниң, организакчы болгаш идеологтуг ажылды көдээ ажыл-агыйны улам ыңай көдүрери дээш демисел-биле улам-на сырый холбаштырарының болдунар аргазын берип турар.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдеринге партияның ленинчи угланыышкыны бодунуң магалыг түннелдерин берип турар. Эрткен чылын бистиң чүрттувуска тараанның ниити чыылдазы 9 миллиард пуд болган, көдээ ажыл-агый продуктуларын күрүнениң садып алыры көвүдээн. Россия Федерациязының колхозтары болгаш совхозтары 1962 чылда 2.217 миллион пуд тарааны күрүнеге саткан — ол болза 1961 чылдаазындан 352 миллион пуд хөй болуп турар. Эзт, сүт болгаш мал ажылының өске-даа продуктуларын садары база-ла көвүдээн. Ынчалза-даа Россия Федерациязында тараа, эзт, сүт болгаш чер база мал ажылының өске-даа продуктуларын бүдүрериниң өзүлдезиниң темпилери чеди чыл планының онаалгаларындан болгаш чүрттүң өзүп турар хереглелдериниден ам-даа шыңгыы хожудап каап турарын, республиканың көдээ ажыл-агыйында бар болуп турар улуг курлавырлар болгаш болдунар аргалар ам-даа ыракта бүрүнү-биле ажыглаттынмайн турарын бистер билип турар бис.

«Чылдың түннелдерин үндүргениниң болгаш тараанны бүдүрерин база садып алырын көвүдериниң дугайында» эш Н. С. Хрущевтүң СЭКП ТК-ның Президиумунга киирген бижиин чугаалажып көрбүшаан, көдээниң ажыл-ишчилери колхоз-совхоз бүдүрүлгезинде ажыглаттынмаан курлавырларны тодаргай көрүп турарлар. Ам бүдүрүлге эргелелдериниң болгаш партия комитеттериниң бүгү ажыл-чорудулгазын ол курлавырларны ажыглалга киирериниче болгаш тараа бүдүрүлгезин бо чылын-на дыка көвүдедиринче болгаш күрүнеге 2,5—2,6 миллиард пуд тарааны, эзткен чылдыындан 300—400 миллион пуд хөйну садарынче угланган.

Россия Федерациязының колхозчулары болгаш совхозтар ажылчыннары, көдээ ажыл-агыйының бүгү ажыл-ишчилери малдың чем-суурун быжыглаар, черниң үүс гектар бүрүзүнге онааштыр малдың хөй болурун болгаш мал ажылының продуктуларын бүдүрерин көвүдедир, белеткелдиң планын күүседирин хандырар болгаш күрүнеге 5 миллион тоннадан эвээш эвес эзтти, 19 миллион тонна сүттү, 5,7 миллиард чуурганы болгаш 194 мун тонна дүктү садар дээш шудургу демисежип турар. Бистиң сорулгаларывыс ындыг.

Бо чугула сорулгаларны чедиишкиннинг шиитпирлээр төлээде чер ажылының культуразын бедиерин хандырар бис, чаа черлерни ажыглалга киирер бис, тараа культураларының, кукурузаның, чочак-тараанның, чигир свёклазының болгаш үнелиг өске-даа культураларның тарылгаларын калбартырының күсели-биле тарылга шөлдериниң тургузуун моон-даа соңгаар сайзыраңгайжыдар бис, үрезин ажылын болгаш чемишчидилгелерни ажыглаарын экижидер бис, күш-ажылдың организациязының депшилгелиг аргаларын, эртемниң чедиишкиннерин база чер болгаш мал ажылының мурнакчыларының дуржулгазын улам кызымаккай нептереткен турар бис.

Ам часкы хову ажылдарынга белеткелди дүрген доозары бисте кол болгаш эң шалыпчы участок болуп турар. Часкы тарылганы организастыг чорудар, күзүн чажып тараан тараанның ажаалдазын хандырар, черниң гектар бүрүзүн эң ажыктыг кылдыр ажыглаар болгаш күш-ажылдың база акша-хөреңгилериң эвээш чарыгдалдарын үндүрүп тургаш, эң хөй санныг продукцияны алыр дээш бүгү-ле эргежок чугула хемчеглерни ап чорудуп турар бис.

Чеди чылдың бешки чылы көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң бүгү участоктарынга чаа ёзу-биле ажылдаарыбиле демдеглеттинер. Кол үүл—бүдүрүлгениң айтырыгларынга кичээнгейни мөөңневишаан, организакчы болгаш партийжи-политиктиг ажылды сайзыраңгайжыттышаан, үүгле кижилер-биле эки ажылдап турган, чедиишкиннерни чедип ап болур дугайын кеззде билип турар бис. Усть-Лабинск бүдүрүлге эргелелиниң ажыл-ишчилериниң эгелээшкинин ёзугаар тараанны болгаш мал ажылының продуктуларын бүдүрерин көвүдедир дээш социалистиг чарыш колхозтарда болгаш совхозтарда улам калбарган. Социалистиг чарышты ёзулуг массачы мөзүлүг болдурарын, бригада болгаш ферма бүрүзү, колхоз болгаш совхоз бүрүзү социалистиг хүлээлгелерин чедиишкиннинг күүседирин хандырарын бодувустун сорулгавыс кылдыр көрүп турар бис.

Россия Федерациязының партия организациялары болгаш көдээ ажыл-агыйының бүгү ажылдакчылары 1963 чылда тараанны, эзтти, сүттү болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа продуктуларын бүдүрер болгаш белеткээр талазы-биле онаалгаларны чедиишкиннинг күүседиринге күштерин болгаш энергиязын харамнанмазын база бистиң улуг Төрээн чүрттувустун күчүзүн быжыглаарының херээнге боттарының төлептиг салыышкынын киирерин Совет Эвилелинин Коммунистиг партиязының ленинчи Төп Комитединге, Совет чазакка болгаш Никита Сергеевич Силерге бүзүредип тур бис.

Ленинчи орук-биле бурунгаар, коммунизмче совет улусту чорудуп орар бистиң төрээн Коммунистиг партиявыс делгерезин!

Транспортчуларның чарыжы

Ийи айның түннели

СЭКП-ниң XXII съездизиниң шиитпирлери-биле сорук кирген совет кижилер коммунизм тургузуушкунунуң улуг программазын амыдыралга боттандырарының чугула кезээ—чеди чылдың планын канчап-ла болдунар арга-биле хуусаа бетинде дүрген долдур болгаш ажыр күүседиптер дээш бүгү улустуң чарыжында киржип турар.

Тыванын транспортчулары ол чарыштта база хаара туттунган. Чеди чылдың бешки чылында алган социалистиг хүлээлгелериниң күүселдези дээш боттуг ажыл иштин ийи бүдүн айы эрткен. Тыва автотрест ийи айның дургузунда 33778 муң тонна-километрни эртер планны херек кырында 35768 муң тонна-километрге азы 105,9 хуу кылдыр күүсеткен. Машина-шак талазы-биле план 139,9 хуу, чүк сөөртүр машиналарга бердинген план—141 хуу күүсеттинген.

Тус-тус ажыл-агыйлар талазы-биле ап көөрге Хову-Аксының транспортчулары бо удаада көскү чедиишкиниг болган. Чүк сөөртүлгезиниң планы 213 хуу күүсеттинген, азы эртken чылдың чогуур үезинде-биле дециэрге ук ажыл-агый чүк сөөртүлгезин 2 катап көвүдеткен.

Минусинск автоажыл-агый чериниң транспортчулары база эки көргүзүглериг болуп, мурнакчыларның одуруунда чоруп турар. Маңаа чүк сөөртүлгезиниң планы 110,3 хуу, тонна-километр талазы-биле—100,5 хуу күүсеттинген. Ол ышкаш Шагаан-Арыгның, Респотребсоюзтуң, Коммунал ажыл-агый министерствозунуң автотранспорт конторалары ийи айның планныг онаалгаларын күүседип шыдааннар.

Автоажыл-агыйлар ниитизи-биле ийи ай иштинде 67 муң тонна чүк сөөртүр планныг тургаш, 79 муң тонна чүктү сөөрткен. 2700 муң тонна-километрниң орнунга 3156 муң тонна-километр ажылдан кылдынган.

Чеди чылдың бешки чылының планын хуусаа бетинде күүседир дээш чарышка киришкен чолаачылар эртken ийи айда күш-ажылчы чедиишкиннери-биле шылгарап үнген мурнакчылар база бар. Бирги чүк АТК-зының болгаш «Сельхозтехника» АТК-зының чолаачылары А. С. Соскин, Б. В. Бухаров, Е. И. Зюзин болгаш Мякишев олар чеди чылдың планын февральдың төнчүзүнде күүседипкеннер. Автоажыл-агый коллективтеринде коммунистиг күш-ажылдың бригадалары болгаш шалыпчылары база боттарының алдарадын сыкпайн, мурнакчыларның одуруунда туржуп турар. Кызылдын пассажир АТК-зында эш Дереглазовка баштаткан коммунистиг күш-ажыл бригадазы январь айның планын 124 хуу күүсеткен болгаш 195 литр кывар чүүлдү камнап алган. «ПАЗ-652» автобуста ажылдап турар А. Я. Потылицынга баштаткан бригада январьның планын 112 хуу күүсетпишаан, 493 литр кывар чүүлдү камнап алган.

Автотрестти ажыл-агыйларында машиналарның аварияга таварыжыр чоруун болдурбас дээш демиселди күштелдирген. Бо чылдың февральда орук ажылдакчыларының чөвүлел хуралын эрттирген. Анаа Абакан—Кызыл аразынга машиналар шимчээшкининиң озал-ондак чок чоруун хандырарының дугайында айтырыгны чугаалажып, тодаргай хемчеглерни дугуржуп алган. Авария чок шимчээшкин дээш агитация чорудар тускай автобусту-даа организастаан. Тус-тус чолаачылар аразында чарышты база калбартып, авария чок шимчээшкин дээш конкурсту чарлаан. Эрткен сөөлде ол көнкурстуң тиилекчилери чолаачылар эштер Мякишев, Зюзин (№ 1 АТК), Федоров (№ 2 АТК) болган.

Демдеглеттинген чедиишкиннер-биле чергелештир автоажыл-агыйларның ажылында улуг четпестер амдаа үргүлчүлеп турарын январь-февраль айларының түннели көргүскен. Автотранспорт контораларында кол шимчедикчи күш—кадрлар: чолаачылар, инженер-техниктиг ажылдакчылар болгаш септекчи ажылчыннар-ла болгай.

Техниканың бедик бүдүрүкчүлүг ажыглалы хамыктың мурнунда чолаачы кадрларның болдунуң хөрээнге мергежилинден, техниктиг билиниин деннелинден дөрт хамааржыр. Ынчаарга амга чедир ажылдап турар чолаачыларның 80 хуудан хөйү үшкү класс чергениң билиглиг болуп турар. Хову-Аксының, Шагаан-Арыгның автоажыл-агыйларында, Кызылдың № 2 чүк АТК-зында чолаачыларның составын 1963 чылдың январь 1-деги байдал-биле ап көөрге бирги класс чергениң билиглиг чолаачылар үүгле чаңгыс-чаңгыс кижи болуп турган.

Чолаачыларның техниктиг билигмергежилинин куду деннели ажылагый бүрүзүнге планныг онаалгаларның күүселдезинге улам бедик көргүзүглерни чедип алыр аргакүштерни чедир ажыглаарын болдурбайн турар.

Бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга шаптыктап турар база бир кол четпес фактор—кадрларның солчуп халажыр, доктаамал эвес чоруу-дур. Республиканың автоажыл-агыйларында чолаачы кадрларның ажылга ызырынмас, үнүп, кирер чоруу чанчыл болган. Чамдык ажыл-агыйларда 90 хуу чедип турар. Ол дээрге ында партия, профэвилел организацияларының талазындан кижилер дугайында кичээнгейни ам-даа кошкак тургускананың херечизи-дир.

Мыя ийи чижектериг бар болуп турары, чамдык автотранспорт контораларында январь-февраль айларда бүдүүлге планын күүсетпээни таварылга эвес. Кызыл-Мажалык АТК-зы (начальниги эш Пальцев) чүк сөөртүрүнүң тонна талазы-биле планын—62,1, Чадаана АТК-зы (начальниги эш Ванюков)—71,2, Кызылдың № 2 АТК-зы—74,9 хуу күүсеткилээн. Республиканың автотрези 1963 чылдың баштайгы ийи айында чүк сөөртүрүнүң планын 87,8 хуу күүсеткен, азы 15,5 муң тонна янзы-бүрү чүктерни чедир сөөртпээн. 1962 чылдың чогуур үези-биле дециэрге автотреске автомашиналарның ажыктыг маннаашкынының коэффициэнтизи 0,70-ден 0,69 чедир кудулаан.

Ийи айның түннелинден көзүлген бо четпестерни шыңгыы өөренип көрүп, бирги кварталдың планын чедиишкиниг күүседир дээш март айның арткан хонуктарында улуг күжениишкиниг ажылдаары транспорт коллективи бүрүзүнден негеттинип турар.

Л. БОЛОТИНА,
Күрпаанның транспорт талазыбиле экономизи.

Мурнакчы чолаачы

Александр Кал-оол—«Өөк» совхозтуң мурнакчы чолаачызы. Ол болза Бин-Хем районда хоочун чолаачыларның бирээзи.

Ол эки ажылы дээш хөй удаа шаннадып келген, дааскан ажыл бүрүзүн ак-сеткилдиг күүседип чоруур.

Эш Кал-оол эртken чылын 900 литр бензинни камнап алган. Амгы үеде «СИЛ-825» деп маркалыг машинаны ол башкарып чоруп турар. Ооң-биле ам септелге чокка 48 муң километр орукту эртken. Дугуйларны эдилээр хуусаазын дыка узаткан.

Кышкы үеде малчыннарга мал чемин чедирер, шөлче өдек сөөртүр, ыяш болгаш хөмүр даш дажыр дээш черле чүүү кылбас дээр. Эш Кал-оол ам ийиги класстың чолаачызы мергежилди чедип алыр дээш ботки-чээл-биле өөренип турар.

Хөй-ниити ажылына идепкейлиг эш Кал-оолду сонгукчулар район Совединиң депутадынга сонгуп алганнар.

О. ЛАМА.

Мөңге дириг, хөгжүп турар өөредиг

(К. Марксты мөчээн хүнүнден бээр 80 чыл болган)

Карл Маркс... Бо атты кижилер билбес-булуң чер бөмбүрзээнден тыптыры берге. Маркс— бүгү чурттарның болгаш диптерниң пролетарийлериниң улуг башкызы, ниитилелди революсчу өзу-биле чаарты тургузарының дугайында эртемниң тургузукчузу.

Эртемниг коммунизмниң үндезин салыкчызы Карл Маркс бодунуң ажыл-чорудулгазынга гениалдыг эртемден-шинчилекчиниң болгаш чүткүлдүг революсчунуң магалыг чаагай чоруун дүүштүрүп холбаштырган. Бодунуң бүгү-ле улуг чаагай билиглерин, бүгү кайгамчык улуг талантызын мөлчүкчүлериниң дарлалындан ажылчы чоннарны хостаарының хөрээнге ол берген. Энгельстиң тодаргайлап чугаалаанын өзугаар алырга, Маркстың тургускан өөредии сөстүң эң-не бедик ужур-дузазы-биле ап көөрге, революсчу күш болган. Төөгүлүг кыска хуусаада, каш-ла он чылдарның дургузунда ол өөредигни хөй-хөй миллион кижилер угаан-бодалында болгаш чүректеринде шиңгээдип алган, ниитилел хөгжүлдезиниң бүгү чорудулгазынга аажок улуг салдарны чедирген. Ам марксизм-ленинизм боттарының хүрээлениде дөртен ийи миллион беш чүс муң кижини хаара туткан коммунистиниң күчүлүг армиязының дайынчы тугу болуп турар. Ынчангаш ол тиилеттирбес армия чыл келген тудум өзүп болгаш быжыгып турар.

* * *

Марксизмни узуткап чок кылырын буржуазия болгаш ооң чепсек тудукчулары каш-даа удаа орадлашкан. Россияга хөй-хөй революсчу марксисчилер хаан жандармнарының холундан өлгеннер. Он-он муң коммунистер фашистиг кара бажыннарга болгаш албадал лагерьлеринге хилинчектеттиргеннер. Чүс-чүс муң туруштуг демиселчилер марксизм-ленинизмниң идеялары долу боттанган делегейде баштайгы социалистиг күрүнени камгалавышаан, боттарының амы-тынын бергеннер. Буржуаз делегейниң чамдык чурттарының — АКШ-тын, Барыын Германияның болгаш өске-даа чурттарның коммунистиг партиялары ам безин калчаадерзии истеп-сүрүүшкүннерге таварышпышаан, эң-не берге байдалга ажылдаар ужурга таваржып турар. Ынчалзажок дерзиилээшкин-даа, хоп-нүүл-даа, күүдээшкин-даа Маркстың өөредиин, ооң салдар чедирер талазы-биле шиңгээдикчи күжүн база демисежип турар пролетариаттың, чер бөмбүрзээнде күш-ажылдың бүгү кижилериниң күчүлүг чепсээ кылып турар ол күштү чок кылыр шыдаваан болгаш шыдавас-даа.

Эртемниг коммунизмниң дайыннары, буржуазияның камгалакчылары, чүзүн-баазын ревизионистер болгаш реформистер марксизмниң «эргижиреэнинин» дугайын, амгы үениң байдалдарынга ооң «таарышпазының» дугайын чүлчуруп турарлар. Ол дээрге ажылчын ангының тиилелгелеринден, социализмниң чедиишкиннериниден, капиталистиг тургузугнуң чайлаш чок өлүп дүжериниден оларның өлгүже коргуп турарының дугайын херечилеп турар. Ленинниң, СЭКП-ниң болгаш марксисчи-ленинчи өске-даа партиялардың чогаадыкчы өзу-биле хөгжүткени болгаш түннээни Маркстың өөредии коммунизм дээш демиселче миллион-миллион ажылчы чоннарны сорук киирбишаан, бүгү чер бөмбүрзээнче тиилелгелиг базым-биле нептереп турар.

«Маркстың өөредии шынчы болган үжурунда улам-на күштүг»— деп, Ленин онзалап демдеглеп чораан. (Чогаалдары, т. 19, арын 3). Ол өөредиг төөгүлүг болгаш экономиктиг тодаргай фактыларны эртем өзүзу-биле ылаптыг тодаргайлаарынга үндезилеттинген. Ниитилел хөгжүлдезиниң үндезилеттинип чоруттунуп турар чорудулгаларын ол өөредиг тайылбырдап турар. Бо өөредиг ниитилел амыдыралының дүрүм өзугаар үүүлдерин ол амыдыралдың бүгү-ле нарын илерээшкиннеринге билип алырының дүлгүүрүн берип, ниитилел хөгжүлдезиниң чорудулгазынга идепкейлиг салдар чедирер арганы кижилерге берип турар.

Марксисчи теорияның шынныг чоруу чүс ажыг чылдарның дургузунда амыдыралдың боду-биле бадыткаттынган. **«Ам марксизм-ленинизм кижи төрелгетенниң мурнунга үүгле теория эвес, харын херек кырында диригг боттуг үүл болуп турар»** деп Н. С. Хрущев чугаалаан. Планетаның дыка улуг кезиинге капиталистиг тургузугну чок кылганы, Совет Эвилелинге социализмниң тиилээни, делегейниң чонунуң үштүң биринден хөйүн каттыштырган күүчүлүг социалистиг лагерьниң тургустунганы — эртемниг коммунизмниң теориязының алыс шынчызының маргыш чок бүзүредилгелери ол-дур.

Эртемниг өзү-биле шыңгыы анализке үндезилээш Маркс капитализмниң өлүп дүжериниң чайлаш чогун, капитализмден социализмче шилчиишкин үе-чадазы болур пролетариат диктатуразының эргежок чугулазын бүзүреткен. Ынчалзажок потиктиг эрге-чагырганы ажылчын ангының чаалап алырының тодаргай өруктарын, социалистиг ниитилелди тургузарының аргаларын болгаш методтарын баш бурунгаар көөрүүнүң сорулгазын ол бодунуң мурнунга тургуспаан. «Келир үениң кандыг-бир тодаргай үезинде канчаар хөделир ужурлуу, **шуут кандыг хемчеглерни** алыры ынчан хөделир апаар ындыг төөгүлүг байдалдардан долузу-биле хамааржыр болбайнаан»— деп, ол бижээн. (К. Маркс биле Ф. Энгельс. Чогаалдары, 1-ги үндүргени, т. XXVII, арын 115).

Марксизмниң төөгүлүг салым-чолу бодунуң ажыл-чорудулгазы-биле бистиң чуртувустуң Коммунистиг партиязын тургускан улуг Ленинниң ады-биле чарылбас холбаалыг. Онзагай чүүлдерни Карл Маркс-даа, Фридрих Энгельс-даа көрүп шыдаваан, төөгүлүг чаа байдалга таарыштыр марксизмни Владимир Ильич Ленин чогаадыкчы, революсчу өзу-биле хөгжүткен.

Эртемниг коммунизмниң үндезин салыкчыларынын: **Марксизм дээрге догма эвес, харын ажыл-чорудулгага удуртулга-дыр** — деп сөстерин Ленин үргүлчү дагын-дагын чугаалап чораан. Марксчың өөредиин догматиктиг билир чорукту делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининге кол айыылдарның бирээзи кылдыр ол көрген.

Марксизмниң ажык болгаш чажыт дайзыннары эртемниг коммунизмниң теориязын, ооң чогаадыкчы характерин чок кылырын, ону өлүг, абстрактыг схема болдурарын кезээде оралдажып келгеннер. Марксчың болгаш Энгельстиң чамдык өөредиглерин болгаш чугааларын оппортунистиг политиканы агартыр сорулгабиле абсолютчыдар дээр янзылыг ораалдажыышкыннарга удур Ленин XX үүс чылдың баштайгы он чылдарында-ла шиитпирлиг демисежип чораан.

Бодунуң революсчу ажыл-чорудулгазының эге үезинде-ле Владимир Ильич мынча деп бижээн: «Марксчың теориязын шуут-ла доозулган болгаш дээп болбас үүл кылдыр черле көрбейн турар бис; харын бир эвес социалистер амыдыралдан хожудан каарын күзевес болза, олар бүгү-ле угланыышкыннарга улам ынай хөгжүдер **ужурлуг** шак ындыг эртемниң үүгле кол үүүлдерин ол теория берген дээрзинге бүзүрээр бис». (Чогаалдары, т. 4, арын 191). Ынчангаш Ленин бодунуң бүгү амыдырал-чуртталгазын марксисчи теорияны улам ынай хөгжүдеринге болгаш ону ажылчын ангының, бүгү ажылчы чоннарның тиилелгезинге таарыштыр практиктиг ажыглаарынга турасказаткан. Ленинизм болза марксизмниң чогаадыкчы өзу-биле уламчылалы болуп турар.

Шын шиитпирлээшкининден пролетариаттың демиселиниң чедиишкинниг болуру хамааржыр кол айтырыгларның бирээзи болза пролетариаттың политиктиг эрге-чагырганы чаалап алырының оруктарының болгаш аргаларының дугайында айтырыг болуру билдингир болгай. Ынчангаш ону шиитпирлээрин догматиктиг өзү-биле көөрү эң улуг айыыл болур. Капиталистиг тургузугну дүжүрери болгаш социализмни тургузары үүгле социалистиг революцияның болгаш пролетариат диктатуразын тургусканының түннелинде болдунар аргалыг деп Маркс бүзүреткен. Ынчалза-даа ол революцияны ол онза күүчүдекчи кылдыр кажан-даа ынчалдыр көрбээн. Харын таарымчалыг байдалдар турда политиктиг эрге-чагырганың ажылчын ангының холунче тайбың шилчиишкини база болдунар аргалыг деп ол каш удаа онзалап демдеглеп чораан.

Бистиң чуртувуска 1917 чылдың чазынында чамдык үеде ийи эргечагырга тургустунган душта, ындыг арганы Ленин база барымдаалап көрген. Пролетариат диктатуразының бадыткаттынып тургустунарынга байдалдар тайбың аргалар-биле чамдыкта тыптып келбес болбайнаан. Ынчалзажок ындыг болдунар арга черле туруп турар, ылаңгыя делегейде күштернин дензигүүрү социализмге ажыктыг кылдыр дүрген өскерлип турар амгы байдалда черле бар. Бир эвес буржуазия бодунуң хөделишкиннери-биле демиселдиң күштү хереглээр аргаларынче пролетариатты албадаптар болза, ол ону база ажыглай бээр билдингир.

Марксисчи-ленинчи өөрединиң чогаадыкчы характери дайыннарны канчаар көөрүүнүң дугайында айтырыга онза күштүг илергейлеттинип турар. Дайыннарның кол хевири бир-ле болза, национал чаңгыс эң дээш Европаның улустарының демисели-биле холбаалыг национал дайыннар, чок-ла болза, колониялар эжелеп алыр соруулга-биле Европа күрүнелериниң чорудуп турганы колониалдыг дайыннар болуп тургулаан үеде марксизмниң үндезилекчилери чурттап турганнар. Маркс биле Энгельс реаксылыг кандыг-даа дайыннарны шиитпирлиг бууруу шаан, бот-тускайлаң күрүне болуп догуннаашкынче улустарның чөптүг чүткүлдерин деткип чорааннар.

Империалистиг үениң бүдүүзүнде Энгельс ниити-европа дайынының айыылын баш бурунгаар көрген болгаш мидитаризмге база шовинизмге удур демисежирин бүгү чурттарның социалистерининң алдарының хөрээ кылдыр санаан. Монополистиг бөлүглежишкиннерниң аразында чөрүлдээлерниң чидиглениишкини-биле ол айыыл дыка өөкен. Ынчалзажок ынчан пролетариатка делегей дайынын болдурбазынга боттуг күштер чедишпес турган. Ам, кажан бистиң чуртувуска социализм тиилээнинин болгаш социалистиг лагерь тургустунганының соонда, империализмниң колониалдыг системазы херек кырында буурап дүшкенинин соонда байдал үндезини-биле өскерилген. Делегейниң чаа дайынын империалистерниң өөскүдерин үүгле болдурбас эвес, харын улустар аразының чөрүлдээлерин шиитпирлээрининг чепсээ болур дээр дайынны ниитилелдиң амыдыралындан чок кылырын чедип ап болурунуң боттуг аргазы черле тыптып келген.

Марксизм-ленинизмниң хөгжүлдезинге чаа базым болур аажок чугула түүнелди СЭКП-ниң XX съездизи кылганы билдингир болгай, ынчангаш ол түүнел коммунистиг болгаш ажылчын партияларның төлээлекчилериниң чөвүлел хуралдарының декларациязында болгаш медеглелинде улам ынай үндезилеттинген. Кариб далайның районунга кризисти чоокта чаа ажып эртken ол түүнелдиң шынныын бадыткаан, ынчан тезис бодунуң амыдыралчызын кажан-даа ынчалдыр көрбээн. Харын таарымчалыг байдалдар турда политиктиг эрге-чагырганың ажылчын ангының холунче тайбың шилчиишкини база болдунар аргалыг деп ол каш удаа онзалап демдеглеп чораан.

Бистиң чуртувуска 1917 чылдың чазынында чамдык үеде ийи эргечагырга тургустунган душта, ындыг арганы Ленин база барымдаалап көрген. Пролетариат диктатуразының бадыткаттынып тургустунарынга байдалдар тайбың аргалар-биле чамдыкта тыптып келбес болбайнаан. Ынчалзажок ындыг болдунар арга черле туруп турар, ылаңгыя делегейде күштернин дензигүүрү социализмге ажыктыг кылдыр дүрген өскерлип турар амгы байдалда черле бар. Бир эвес буржуазия бодунуң хөделишкиннери-биле демиселдиң күштү хереглээр аргаларынче пролетариатты албадаптар болза, ол ону база ажыглай бээр билдингир.

Марксисчи-ленинчи өөрединиң чогаадыкчы характери дайыннарны канчаар көөрүүнүң дугайында айтырыга онза күштүг илергейлеттинип турар. Дайыннарның кол хевири бир-ле болза, национал чаңгыс эң дээш Европаның улустарының демисели-биле холбаалыг национал дайыннар, чок-ла болза, колониялар эжелеп алыр соруулга-биле Европа күрүнелериниң чорудуп турганы колониалдыг дайыннар болуп тургулаан үеде марксизмниң үндезилекчилери чурттап турганнар. Маркс биле Энгельс реаксылыг кандыг-даа дайыннарны шиитпирлиг бууруу шаан, бот-тускайлаң күрүне болуп догуннаашкынче улустарның чөптүг чүткүлдерин деткип чорааннар.

Империалистиг үениң бүдүүзүнде Энгельс ниити-европа дайынының айыылын баш бурунгаар көрген болгаш мидитаризмге база шовинизмге удур демисежирин бүгү чурттарның социалистерининң алдарының хөрээ кылдыр санаан. Монополистиг бөлүглежишкиннерниң аразында чөрүлдээлерниң чидиглениишкини-биле ол айыыл дыка өөкен. Ынчалзажок ынчан пролетариатка делегей дайынын болдурбазынга боттуг күштер чедишпес турган. Ам, кажан бистиң чуртувуска социализм тиилээнинин болгаш социалистиг лагерь тургустунганының соонда, империализмниң колониалдыг системазы херек кырында буурап дүшкенинин соонда байдал үндезини-биле өскерилген. Делегейниң чаа дайынын империалистерниң өөскүдерин үүгле болдурбас эвес, харын улустар аразының чөрүлдээлерин шиитпирлээрининг чепсээ болур дээр дайынны ниитилелдиң амыдыралындан чок кылырын чедип ап болурунуң боттуг аргазы черле тыптып келген.

Марксизм-ленинизмниң хөгжүлдезинге чаа базым болур аажок чугула түүнелди СЭКП-ниң XX съездизи кылганы билдингир болгай, ынчангаш ол түүнел коммунистиг болгаш ажылчын партияларның төлээлекчилериниң чөвүлел хуралдарының декларациязында болгаш медеглелинде улам ынай үндезилеттинген. Кариб далайның районунга кризисти чоокта чаа ажып эртken ол түүнелдиң шынныын бадыткаан, ынчан тезис бодунуң амыдыралчызын ка-

Совет чазактың мерген угаанныг болгаш ыракшыл көрүштүг хөделиишкиннериниң ачызында кижи төрелгетен термоядролуг дайынның коргунчуг халаптарындан камгалап алдынган.

Ол дээрге күштерниң боттуг дензигүүрүнүн боттуг фактыларын долу болгаш бүгү талалыг барымдаалап көөрүнге үндезилеттинген марксисчи теорияның чогаадыкчы хөгжүлдезиниң кайгамчык үлегер-чижээ болган. Делегейде күштерниң дензигүүрүнге болган аажок улуг өскерлиишкиннерни барымдаалап көрбейн, империализм үезинде дайыннар чайлаш чок дээр дугайында сураглыг болгаш бодунуң үезинде мырынай шын турган байдалды ындыг янзылыг таварылгада догматиктиг көрген болза, кижи төрелгетенге кандыг улуг айыыл таваржып болур турганын билип ап болур. Термоядролуг чепсекти, диптер аразынга ужугар ракеталарны болгаш өске-даа ол янзылыг чүүлдерни тургузарынга чедирип келген, шериг хөрээнге болган ындыг принципиалдыг чаа чүүлдү хөрекке албайн барып болур турган бе ынчан? Чок, ынчан болбас турган, өзулуг марксисчилер-ленинчилер шыныг чорукту фактыларындан быдаваастар.

«...Тодаргай байдалды болгаш боттуг чүүлдерни кандыг-даа үеде өөренип көөрү эргежок чугула. Боттуг байдалды чөптүг барымдаалавас догматиктиг көрүүшкүн хоралыг, чүге дээрге ол чорук эң улуг алдагдалдарның үнер дөзү болур. Абстрактыг истина турбас, —истина кезээде тодаргай болур деп чүвени марксисчилер-ленинчилер билир ужурлуг» — деп, Н. С. Хрущев айтып турган.

Амгы үениң байдалында марксисчи-ленинчи теорияның өске бир чугула айтырыынга — удурланышкак ийи системаларның таймын кожа-хелбээ догуннаашкынының дугайында айтырыгга ол бодал бадыткаттынган. Маркс биле Энгельс ындыг тезисти көдүрүп үндүрүп шыдаас турганы чаагаар-ла билдингир, чүге дээрге олар пролетар революциязы капиталдың кол чурттарынга черле чүү-даа бол хары угда тиилээр деп чүвени барымдаалап турганнар. Империализмниң байдалында байдал өскерилген. Социализмниң тиилелге өгезинде чаңгыс, тускайлаң чуртка болдунар аргалыг дээрзиниң дугайында Ленинниң үндезилеп турган өөредии удатпаанда-ла амыдырал-биле бадыткаттынган. Октябрь революциязы делегейниң империалистиг системазын буза шапкан. Ынчангаш ооң бээр-ле социалистиг болгаш капиталистиг ийи системаларның делегейге канчаргаа-даа үр үениң дургузунда тайбың кожа-хелбээ догуннаашкының чайлаш чок апарган ындыг төөгүлүг үе харын өгелээн. Ындыг түүнелди Ленин кылган.

Тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның чээрби чылдарының соонда империалистер социалистиг күрүнени чепсектин күжү-биле боой тударын ораалдашкан. Ынчалзажок ол ораалдажыышкын буурап дүшкен. Фашизмни чылча шапканының соонда социалистиг лагерь тыптып келген. Ол лагерь төрүттүнүп келгениниң баштайгы хүннериниден эгелээш капиталистиг чурттар-биле бодунуң харылзааларын даштыкы политиканың ленинчи принциптеринге үндезилеп тургузуп турар. Ынчангаш тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның чайлаш чогунуң дугайында тезис бодунуң амыдыралчызын ка-чап-катап бүзүредип турар. А дайыннарны болдурбайн барып болур аргалыының сөөлгү чылдарда тыптып келгени бүгү төөгүлүг үеде кожа-хелбээ догуннаашкынның перспективазын ажыткан, амгы делегейни чарылдырып турар социал болгаш политиктиг айтырыгларны ол үениң дургузунда шиитпирлеп болур. Тайбың кожа-хелбээ догуннаашкын капитализмниң болгаш социализмниң аразында ангы демиселиниң үгле чамдык хевири болуру билдингир, ол демисел коллуунда экономиктиг чарыштың аргаларыбиле чоруп турар.

Сөөлгү он-чээрби чылдарның дургузунда төөгүлүг хөгжүлде-биле көдүрүлген ындыг айтырыгларга белен харылларны марксизмниң улуг үндезилекчилериниң чогаалдарындан тып алырын ораалдажыр болза, мугулай чорук болуру ам улам-на тодаргай апар чыдар. Ол дээрге марксисчи теорияның алыс утка-бодалынга канчап-даа таарышпас болур. Ындыг янзылыг ораалдажыышкынларга Маркс биле Энгельс кезээде шиитпирлиг удурланып чорааннар.

Марксисчи-ленинчи теорияны чогаадыкчы өзү-биле шыңгээдип алыры ниитилелдин амыдыралында бүгү чаа болуушкуннарны ыяк өөренирин негеп турар.

Революсчу марксизм дээрге эртемниг коммунизмниң теориязының кол-кол принциптерин улам ынай хөгжүдер, кайы-бир чурттуң тодаргай төөгүлүг байдалдарынга ол принциптерни шын, билдилиг ажыглаар дээни ол-дур. Ынчаарга делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң тустус национал отрядтарының ажылдаар апаары байдалдың онзагай хевири кандыг-даа болур чүве болза, оларның демисели үгле марксисчи-ленинчи партияларның чаңгыс эвинге үндезилээш, Маркстың көдүрүп үндүргени: «Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжынар!» — деп улуг лозунга шынчы чорукка үндезилээш чедиишкиниг болган туруп болур. Ниити дайынга —империализмге удур, чаңгыс аай эчиссорулга — коммунизмни тургузар дээш социалистиг лагерьниң болгаш бүгү делегейниң чурттарының коммунистериниң улам ынайгы тиилелгелериниң үндезини — чаңгыс эпти быжыглаарында.

Маркс болза ажылчын шимчээшкини чаа-ла бот-тускайлаң орукка туруп ап турган үеде чурттап, ажылдап чораан. Ажылчыннарның делегей эштежилгезинге — бирги интернационалга — бодунуң ажылчорудулгазы-биле Маркс ооң амыдырал-чуртталгазының үезинде чаала тыптып эгелеп тургулаан пролетаржы партияларны тургузарынга үндезинни белеткээн. Бодунуң өөредининиң бүгү делегейге тиилелгелиг базымын ол көрүп четтикпээн. Ынчалзажок Маркстың тургусканы, Ленинниң чогаадыкчы өзү-биле хөгжүткени коммунистиг тургузуушкунунуң эртеми социализмниң делегейде баштайгы чуртунуң улуг чедиишкиннеринде, төөгүлүг XXII съездиниң хүлээп алганы СЭКП-ниң Программазында, бүгү социалистиг лагерьнин, делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң ажыл-херектеринде болгаш тиилелгелеринде чурттап турар. Марксизм-ленинизмниң күжү тиилеттирбес!

Б. ТАРТАКОВСКИЙ,
СЭКП ТК-ның чанында Марксизм-ленинизм институдунуң эртем талазы-биле улуг ажылдакчызы.

Салбырның херээженнери

«Сүт-Хөл» совхозтуң Алдан-Маадыр салбырында херээженнер чөвүледи багай эвес ажылдап турар. Салбырның херээженнер чөвүлединиң хуралы айда ийи удаа болуп турар. Ол хуралдарга мурнакчы херээженнерниң ажылынын дуржулгазын нептерединиң айтырыгларын чугаалажып, амыдырал-чуртталганы улам культуржудуп чаагайжыдарының дугайын чугаалажып келген. Херээженнер салбырының ажылынга идепкейлиг дузалажып, хөй-хөй чугула ажылдарны кылганнар. Чоокта чаа эштер Какаа, Анчымаа, Хуна, Чылбак, Чаңгыс-Карыш, Көртезин олар Оргу-Шөлдүң малчыннарының беш улуг кажаазының иштин коптарган.

Ооң аңгыда чон ортузунга суртаал ажылын база чорудуп турар. Библиотека эргелекчизи эш Анчымаа Оргу-Шөлдүң малчыннарының турлаанга болгаш Сарыг-Булуң сүт-бараан фермазынга көжер библиотеканы организастап тургускан. Усть-лабинчилерниң кыйгырыынга сорук киргеи эштер Чаш, Ачын-Бора, Бопук-Кара болгаш өске-даа херээженнер малдың чаш төлүн бүрүн камгалап алыр дээш малчыннарның коданнарында сакманщиктеп турарлар.

Эрткен сөңгүлдада салбырның 13 херээженнери көдээ болгаш район Советтериниң депутаттарынга сонгуттурганнар. Ында «Херээженнерниң үнү» деп хана солунун доктаамал үндүрүп турар. Культурлуг амыдырал-чуртталга дээш чарыштың түннелин март 8 таварыштыр үндүрген. Салбырның ажылчыннарының аразынга калбарган чарыштың бирги черин О. Чанчып, О. Кызылкыс, О. Дыртык олар эллэн.

Ч. ОНДАР.

«Элегес» совхозтуң Кулузунда сүт-бараан фермазы бистиң республикада дээре ажылдыг фермаларның бирээзи. Эрткен чылын ол ферманың коллективи саар инектен-не 1660 кг сүттү саап алган. Бо чылдың баштайгы ийи айларында ында сүт саалдазы эртken чылдың бо үезинде турганындан база бедээн.

ЧУРУКТА: Кулузун ферманың саанчылары Т. Ажыда, Н. Кормалитова, Н. Малышева, А. Ильина, К. Долзатмаа болгаш В. Чащина.

Фото Г. СИРОТИННИИ.

ШЫНАРЫН БЕДИДЕР

«Амгы үениң байдалдарында партийжи пропаганданың сорулгаларының», «Политиктиг болгаш эртем билиглери нептередир талазы-биле Бүгү-эвилел ниитилелиниң ажылын экижидер хемчеглер дугайында» СЭКП Төп Комитединиң доктаалдарын боттандырбышаан, политиктиг болгаш эртем-билиглери нептередир талазы-биле ниитилелдин Барыын-Хемчик район салбыры парткомнун идеология килдизи-биле кады лекция пропагандазын эллэн экижиткен.

1962 чылда район төвүнге болгаш колхозчу, ажылчын суурларга интеллигенцияның, херээженнерниң, аныяктарның, механизаторларның ортузунга лекция номчуурун көвүдедип, айтырыглар болгаш харылар кежээлерин база бүдүрүлгелерниң, колхозтарның, совхозтарның мурнакчы кижилеринге тураскааткан кежээлерни тус-тус организастап эрттиргилээн. Ниитилел кежигүннериниң күжү-биле чыл дургузунда янзы-бүрү темаларга ажылчы чоннуң ортузунга 1052 лекцияларны номчаан, анаа 61500 кижи олурушкан.

«Малчын», «Кара-Хөл» колхозтарда лекторлар бөлүктери эки ажылдаан болгаш лекция номчуурунуң чыл планын ажыр күүсеткеннер. Ниитилел кежигүннериниң аразында эштер М. Бондаренко, Х. Өдчей, Х. Кестикей, О. Нурсат болгаш К. Эмер-Сарыг олар кижи бүрүзү-ле 24—25 чедир лекциялар номчуп, идепкейлиг ажылдааннар.

Ындыг-даа болза район салбырының ажыл-чорудулгаларында улуг четпестер бар. Лекция номчуурунуң чыл планы күүсеттинмээн. Чер-черде лекторлар бөлүктериниң хөй кезии план чок ажылдап турганнар.

Кол четпестер үүл дээрге, лекция пропагандазының идеялыг деннели ам-даа чавыс, чамдык лекторларның политиктиг билии кошкак, лекция пропагандазы ам-даа чырыдыышкын хевирлиг артпышаан болгаш ажылагыйларның, бүдүрүлгелериниң мурнунда салдынган эллчеглиг сорулгалар-биле кошкак харылзаштыртының турарында.

«Большевик» колхозта лекторлар бөлүүнүн кежигүнү, зоотехник эш Мандак бот-орулга-чарылгалыг хойжу бригадалар дугайында лекция номчааш, дынакчыларның салган айтырыгларын харылан чадан каан таварылгалар бар.

«Тыва даг-дүгү» комбинадынның тудуг эргелелинде эш И. Раев удурткан 18 кижи составтыг лекторлар бөлүү чыл дургузунда үүгле 186 лекция номчааннар. Ол дээрге 14000 ажыг чурттакчы чоннуг, 150 ажыг тудуг объектилиг чулуг тудугга дыка эвээш сан-дыр. Аныяктар ортузунга болгаш Тыва дыл кырынга лекциялар ында кончуг эвээш номчуттунуп турар.

Районда дээди болгаш ортумак эртемниг 70 медицина ажылдакчыларының үүгле 4-ту, 464 башкыларның 66-зы, кедээ ажыл-агыйның 100 ажыг тускай эртемниглериниң 30-ни, 53 инженер-техниктиг ажылдакчыларның 18-зи ниитилел кежигүннери болуп турар. Бо саннар болза партия организацияларының болгаш политиктиг болгаш эртем-билиглер нептередир талазы-биле ниитилелдин район салбырының баштаар черинин интеллигенция ортузунга ажылының кошкак тургустунганын херечилеп турар.

Ниитилелдиң баштаар черинин даргалары болгаш секретарьлары чыл дургузунда үш удаа солушканнар. Ол чорук ажылга шаптык болганы чайлаш чок.

Район салбырының баштаар черинин чанынга 5 секциялар организастап тургускан. Оларның иштинден кедээ ажыл-агый секциязындан өскези барык-ла ажыл чорутпааннар.

Ниитилелдин чамдык кежигүннери лекция номчулгазын

БАШКЫ болгаш ӨӨРЕДИЛГЕ

Ростовчуларның чогаадыкчы ажылы

Ростов школаларының башкылары өөредилгенің баштайгы базымнарындан эгелээш-ле уругларны совет патриотизмге кижизидип, даартагы байдал бөгүнгүзүнден эки болзун дээш, бүгү күжүн салып, төлептиг кижилер болурунга өөредип турарлар. Башкылар урок бүрүзүнге өөреникчиниң билиин улам ханыладырынга дузалыг, янзы-бүрү даалгаларлыг хууда ажылдарже улуг кичээнгейни салып келгеннер. Чаа материалды өөренмишаан, өрткенин катаптап, моон соңгааргы чаа чүүлдү шингээдип алырынга идиглиг болур кылдыр ол даалгаларны (айтырыгларны) таарыштыр тургускан.

«Приставкаларны болгаш предлогтарны шын бижиирин быжыглаары» деп темага 3-кү класска орус дылдың грамматика урогу канчаар өрткенин көрээлинер.

Башкы урок эгезинде чамдык өөреникчилерниң онаалгазын хынаан. (Бодунун шилип алганы ёзугаар). Уруглар бир одуругга приставкалыг сөстерни, өскезинге предлогтарлыг сөстерни бижээннер:

отвязал от дерева
вскочил в седло дээш оон-даа өске.

Ийиде, самбырага домак бижээш, улуг сөстер өрнунга кирбейн барган үжүктерни бижиир. Ол домак бо: Весной (на) полях (за) гудят машины. Уруглар бо ажылды кончуг эки күүсеткеш, тайылбырлааннар. Үште, бердинген домакка тайылбырлыг бижилге кылган. Өөреникчилер маңаа сөс бүрүзүнүн шын бижиирин кончуг эки тайылбырладылар.

Дөртте, карточка-чуруктар-биле ажыл. Өөреникчи бүрүзү карточка-чуруктарлыг. Оон-биле 5—5 сөстер бижигилээн. Беште, бердинген дазылдардан (пол, шел) за, по, про деп приставкаларның дузазы-биле сөстер тургузар.

Алдыда, самбырада бижээн үүлдүн өскөказын ажыдып бижиир: (По) бежал (по) тропинке. (С) грузили (с) машины. (От) плыла (от) берега.

Чедиде, чугаа сайзырадылгазынга аас-биле ажыл. Приставкаларлыг болгаш предлогтарлыг сөстер-биле уруглар домак чогаатган. Сесте, чогаадыкчы ажыл эгелээн. «Кыш» деп чурук-биле өөреникчилер рассказ тургускан. Аңаа айтырыглар: кандыг үени көргүскенил? Уруглар чүнү кылып турлар?

Тоста, тургускан рассказтарын уруглар кыдыраштарынга бижип алганнар. Оон соонда номчааннар. Бажыңга онаалгага кыш дугайында боттарының көрген үүлдерин бижип кээр.

Бо урокка өрткенин катаптап, чаа теманы быжыглаан. Янзы-бүрү хевириниң ажылдарын чоруткан. Өөреникчи бүрүзү 45 минута иштинде шынгыы ажылдаан.

Урок бүрүзүнге кандыг-ла бир чаа үүлдү киирерин башкылар кызып турар. Шын бижилге талазы-биле ол башкыларның бир кол үүлү—чазыгны чок болдурарын чедип аарынга чорудуп турар янзы-бүрү мергежилгелер болур. Ынчангаш аас-биле күүседир мергежилгелерни база хөйну чорудуп турар. Оон түннелинде уруглар дүрүмүү шын ажылган өөрени бээрлер. Школа, класс бүрүзүнде карточкаларны хөйну ажыглап турар. Башкы кандыг-бир дүрүмге хамаарышкан сөстерни адаан болза, уруглар ол дүрүмге хамаарышкан карточканы көдүрер. Ол карточкалар 1—2 деп саннарлыг болгаш өске-даа демдектерлиг.

3-кү класска эрттирген сан урогун көрүп көрээлинер. Темазы: «1000-нүң иштинде бодалгаларны болгаш чижектерни бодаары». Өөреникчилер бодалга болдап өгеледилер. Оон утказын самбырада кысказы-биле мынчаар бижээн:

Бир дүрүгге 90 метр пөс.
Ийиги дүрүгге биргизинден 30 метр хөй.
Бир платьеге-ле 3 метр пөс кирген.

Шупту чеже платье даарааныл? Кылдыныгларның үгле харыызын бижиир болгаш тайылбырлаар. Уруглар мынчаар бижип алганнар:

Ийиги дүрүгге 120 метр пөс, ийи дүрүгге катай 210 метр пөс турган. Шупту 70 платье даарааан.

Бодалга бодаан соонда аас-биле санап тывар. Алды ондан болгаш 9 чаңгыстардан тургустунган санны адаңар. 730 деп санда каш оннар барыл? 960 деп санда каш оннар барыл? Ол айтырыгларга харыылаан соонда дараазында кылдыныгларны дүрген санап тывары эгелээн. (196:8×5:20×9:15):7 оон-даа өске.

Дараазында таблица ёзугаар бодалга тургусканнар. Поездиниң дүргенин чиик машинаның дүргени-биле деңнээр. Ол бодалганы тургускаш бодаан соонда, кыдыраашка өске бир бодалганы бижээш, бодааннар. Ол ажылдарның дараазында бердинген күүсеттиниг ёзугаар аас-биле бодалга тургускан.

40 кг× 2=80 кг
40 кг+80 кг=120 кг
120 кг : 6=20 кг. Бодалганы тургусканының соонда өөреникчилерниң хууда ажылы эгелээн. Бердинген бодалганың үгле харыыларын бижээн болгаш тайылбырлаан.

Уроктун төнчүзүнде чижектерни вариант ёзугаар, доктаатган үеде бодаан. Бижи бүрүү дүрген бодаарын кызып турган. Дүрген бодапкан өөреникчилерге карточкалар бергеш, харыылаткан. Бо уроктун бүгү дургузунда башкы уругларның угаан ажылының сайзыралынга дузалыг ажылдарны чөрүткан. Үстүнде бодалгалар болгаш чижектерни өөреникчилер боттары күүседип билир.

Чаңгыс урокка-ла ол хире хөй ажылды кылып четтигин турарының чылдагааны чүү? Ол дээрге башкыларның чогаадыкчы ажылының түңнели-дир, хууда ажылдаарынга өөреникчилерни чанчыктырганы-дыр.

Ростов хоорайда чүс-чүс школалар бар, оларның кайызынга-даа баарга, мурнакчы башкыларның дуржулгазын өөренген, чаа болгаш эң дээре аргаларны ажыглап, орус дыл-даа, сан-даа уроктарынга карточкаларны ажыглап турар болдулар. Карточкалар-биле ажылдың ажыы чүл дизе: Биргээде, классты идепкейжидер, ийиде, чазыг болдурбазын чедип алырынга дузалыг, үште, урокка үе камнап алырынга ажыктыг, дөртте, өөреникчини медерелдиг ажылдап өөреириниң чанчылынга кижизидер дээш оон-даа өске.

Эки өөредилге дээш бот-боттарынга дузалажылга ажылы чогуур деңнелде тургустунган. Класс бүрүзүнде пионержи патруль өөреникчиниң школага үүге келбейн барганын тодарадыр болгаш оон өөредилгезинге дузалап турар. Ол ышкаш, класс бүрүзүнде эң эки өөреникчилерден тургустунган консультация бээр бөлүктер бар. Олар көшкак өөреникчилерге дузалап турар.

Эргим башкылар, бистиң сорулгавыс ростовчуларның мурнакчы дуржулгазын өөренмишаан, ону бистиң республиканың бүгү школаларынга ажыглаар дээш ажылды калбартыры болур.

Е. ЛУБОШНИКОВА,
Кызылдың № 5 школазының башкызы.

ЧЕЧЕН ЧОГААЛ КЕЖЭЭЗИ

«А. С. Пушкиниң чуртталгазы болгаш ажыл-чорудулгазы» деп темага чечен чогаал кежээзи Чыргаланды 8 чыл школазынга кончуг солун эрткен. Кежээни үстүкү класстың өөреникчилери организастап чоруткан.

Школаның улуг залын таарымчалыг кылдыр дерээн. Шулукчүүнүң чогаалдарының ном делгелгезин көскү черде тургускан. А. С. Пушкиниң Лицейге өөренип чораан чылдары, шөлүлгеге чорааны, чогаал ажыл-чорудулгазы болгаш оон ужур-дузазының дугайында допчу илеткелдерни өөреникчилер кылган. Кежээниң дараазында кезээнде «Энемге», «Эртен», «Сибирьже», «Кышкы орук» база «Пушкин дугайында ыры» деп шулуктерни уруглар номчаан. Пушкиниң сөзүнге бижиттинген «Кышкы кежээ» база «Бектелгеге тургег көргөн» деп ырларны шупту өөреникчилер ырлашкан.

Кежээниң эң-не солун болгаш уругларның кичээнгейин хаара тутқан кезээ чечен чогаал викториназы болган. Кижи бүрүзү-ле хөй айтырыга харыылааш, тишлекчи болурун кызып турган.

А. С. Пушкиниң Мария деп аттыг көл маадырлыг алды чогаалдарын шын тыпкан болгаш шулукчүүнүң чогаалдарынга үндезилээш тургускан совет кинофильмнерни база өске-даа хөй-хөй айтырыглар харыылааш, эң-не хөй санны алган өөреникчилер Р. Монгалбиш, К. Човуу өртектиг белектер-биле шаңнатканнар.

Дараазында музыка дыңнаары эгелээн. «Евгений Онегин», «Руслан болгаш Людмила» деп опералардан ариялларны уруглар грамзаписьтен дыңнааны-биле кежээ доозулган.

Бо кежээни орус дыл башкылары Кочага Шурун-кара болгаш Лилия Сухоносованың эки организастаанын демдеглээри чугула. Пушкиниң чогаалдырын улам хандыр билип алырынга өөреникчилерге бо кежээ улуг ужур-дузалыг болган. Кежээниң программазын чүгле орус дыл кырында чорутканы тыва өөреникчилерниң чугаа сайзырадылгазынга дыка дузалыг.

ЧУРУКТА: А. С. Пушкиниң чогаалдарынга тургускан ном делгелгезинде өөреникчилерниң номнарны номчуп турары.

Сөзү болгаш фотозу: **С. ЧАЖЫН-ООЛДУУ.**
Тес-Хем район.

Башкының үлегери

Анзат Агбаанович Ооржак Кызылдың башкы училищезин доскаш ажылдап эгелээнден бээр 10 чыл четкен. Ажыл-херек-биле төөгүлээр болза, ол он чылдың кандыг солун, берге уттунмас таварылгалары турбаан дээр. Ынчалза-даа 1960 чыл Ооржакка черле уттунмас. Аныяк башкы партияның хүрээлениңе кирген.

Чоннун хүндүткелин чаалап алыры—чонар даштан хевир-дүрү чазап алырындан берге дээрэ шын. Анзат Агбаанович кызымак чүткүлүбиле, ада-иелер, өөреникчилер-биле үзүлбес харылзааны тудуп турган, хүндүткелди чаалап алган. Ол ам Хөнделен сес чыл школазында биология башкызы. Оон башкылап турар эртемнеринге багай демдек ап турарлар чок. Оон чылдагааны чүдел дээрге, башкының урокту солун, билдилиг башкылап, амыдырал-биле холбаштырып эрттирин турары болур. Биология кичээлдери көргүзүг материалдары-биле байлак эртип, аңаа «Аарыгдардан камгаланыры», «Эм үүнүштерни камгалаары», «Шажынчы үзел-бодалдың эртем-биле карышкаа» чергелиг темалар өөреникчилерге чүгле билиг бээр эвес, атеисчи кижизидилгелиг болуп турар.

Оон удуртканы 7-ги класстың өөредилгези бедик деннелдиг. Өөреникчилер башкызының удуртулгазыбиле янзы-бүрү темалыг 12 кежээлерни бо өөредилге чылында организастаан. Башкы ада-иелер-биле сырый харылзаалыг. Ылангыя К. Чалаа, Б. Сержинмаа, Х. Шыжаа, К. Сотпа ол класста эң-не идепкейлиг ада-иелер.

Бирги улдунда көшкак өөренип турган Оюн-ооллун ада-иези—Дугуй-Лама суугга доктаамал барып турган, ооллун урок үзүр, онаалга күүсетпес чоруун болдурбазын ол чедип алган. Ам Оюн-оол өөрү-биле денге эки өөренип турар.

Коммунист А. Ооржак—районда эки ажылдыг лекторларның бирээзи. Ол Хөнделен салбырында лекторлар бөлүүнүң даргазы. Чоокку үеде «Тываның кедир үезі», «АКШ—бүгү делегейде дайынның одаа», «Германия айтырыгларының үндезиннериниң дугайы» болгаш өске-даа лекция, беседаларны чоруткан.

Анзат Ооржак хөй-ниитиниг ажылдарынга идепкейлиг киржип турар. Ол беш чыл улай бо салбырның агитпунктуун эргелекчилеп келген.

А. ДОПЧАА.
Барыын-Хемчик район.

Школа дугайында хоойлуну күүсетпишаан

Ажылчы чоннар депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскому болгаш Чөөн-Хемчик райкүүском школа дугайында хоойлуну күүседиринче угланган чамдык ажылдарны чоруткан. Ында бүдүрүлге өөредилгези элээн бедик деннелдиг болгаш өөреникчилерни тускай мергежилге белеткээриниң арга-дуржулгазын чедип ап турарлар. Амгы үеде Кызылда бүдүрүлге өөредилгелиг 4 школа (№ 2, 3, 11 болгаш школа-интернат) бар. 9—11 класстарның 711 өөреникчилери бүдүрүлге өөредилгези-биле хаара туттунган. Олар аңгы-аңгы 17 мергежилдерни чедип ап турарлар.

Бүдүрүлге өөредилгезин организастаарын болгаш аңаа база кылдыр Кызылдың 11 албан, организация болгаш бүдүрүлге черлерин ол школаларга быжыглаан: А. С. Пушкин аттыг библиотека, школа назыны четпээн уруглар албан черлери, горпо, кинопрокат, даараныла комбинады, типография, ДОСААФ, № 1 болгаш пассажирлер АТК-лары, орук-тудуг эргелели, «Кызыл тудуг» эргелели.

Ылаңгыя библиотекарь, даараныкчы, харылзаачы, автослесарь болгаш полиграфия ажылдакчыларының мергежилин чедип алырының талазы-биле бүдүрүлге өөредилгези солун болгаш бедик деннелде чорун турар. № 2 школада библиотека херээн өөренип турарларның сонуургалы улуг. Башкы А. Давудованың удуртулгазы-биле «Номнар кежээзин» школага организастаан. Ол кежээге илеткелдерни, янзы-бүрү делгелгелерни уруглар боттары кылганы кончуг солун болган.

Ол-ла школаның 9—11 класстарының 223 өөреникчилери чазаныкчының, даараныкчының, культурачырыдыышкын ажылдакчыларының, школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң кижизидикчилериниң, тудугжуларның, автослесарьларның мергежилин чедип ап турарлар. Школаның өөредилге мастерскаяларын (даараныланың, чазаныкчының болгаш слесарь херээнин) Кызылдың даараныла комбинады, Улуг-Хемниң ыяш-үлетпүр ажылагыйы болгаш Кызылдың пассажирлер АТК-зы тус-туста таарымчалыг кылдыр дерип тургускан. Чазаныкчылар Кызылдың мебель фабриказының чагыларын күүседип турарлар. 1961—62 өөредилге чылында ол школаның даараныкчы уруглары 1900 рубльдің кылыгларын бүдүрүп үндүрген.

№ 2 школаның өөреникчилери АТК-ның ажыл амыдыралынга киржип, лозун, плакаттар бижиирингe дузалап, коммунистиг бригадаларның кежигүннери-биле ужуражылга кежээлерин организастап келгеннер.

Кызылдың харылзаа конторазының ажылдакчылары (начальниги эш Юсупов) өөреникчилерниң бүдүрүлге практиказын удуртурунче улуг кичээнгейни салып турар. Бүдүрүлге өөредилгезин харыылап турар П. Белашов, ол талазы-биле башкылап турарлар П. Шевцова, Миронов, Г. Шевцова өөреникчи бүрүзүнге телеграмманы хүлээп алырындан эгелээш, ону ээзинге чедиреринге чедир бүгү ажылдарны ыяк өөреткеннер. Бүдүрүлге практиказының үезинде өөреникчилер телеграф дүрүмнерин шиңгээдип ап, аппараттарны септээринге киришкеннер.

Кызылдың № 3 школазының өөреникчилери Культура министерствозунуң типографиязында бүдүрүлге өөредилгезин эрттирип турарлар. Оларның өөредилгезин организастаарынга өрүлге цегинің начальниги К. В. Осипова база линотип цегинің инструктору В. Б. Рачковский эки киржилгелиг. Олар үүгле боттарының дуржулгазындан аңгыда, ол бүдүрүлге черинің мурнакчыларының арга-дуржулгазын уругларга дамчыдып берип келгеннер.

Чайгы дыштанылга үезинде олар эш Сердобовтуң «Чуртталганың үезі» деп номун долузу-биле өрүп дооскан.

Тускай өөредилге цеги чок бооп турары-биле өөреникчилерге доктаамал ажылдаар машиналар тывылбайн турар. Бо чылдың апрельде өөредилге доостур болгаш разряд дужаар деп турар-даа болза белеткел кошкак, өөреникчилерни өске ажылдарга ажыглап турары шын эвес.

№ 1 АТК-да практика эрттирип турар өөреникчилерге цехтер, класстар тургустунмаан. Өөреникчилерниң бүдүрүлге практиказын ажылчынардан эгелээш, мастер, бригадирге чедир чамдык эштер херекке албас, оларның ажылын хынавас, азы ийиги чергениң даалгаларын оларга бээр таварылгалар ховар эвес.

Кызылдың школа-интернадының үстүкү классчылары пионер вожатыйының мергежилинге өөренип турарлар. Бо ажылды эш Хабарова эки чорудуп, пионер вожатыйларының мурнакчы дуржулгазын калбаа-биле пропагандалаан турар.

№ 11 школаның 9-ку классчылары «Сельэлектронуң» электри-септелге мастерскаязында бүдүрүлге практиказын эрттирип турарлар. Бо мастерскаяның коллективи өөреникчилериниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп берген. Кижи бүрүзү ажылчын чепсек-херексеалдыг. Бо бүдүрүлге черинің удуртукчулары Ч. Б. Ондар, А. В. Первухин, И. П. Гарбуз оларның сагыш човангыр чоруун демдеглээри чугула. № 11 школаның киномеханигинге өөренип турар бөлүү практиказын кинофикацияда чорудуп турар.

Чөөн-Хемчик районнуң Чадаана № 1 болгаш № 2 школаларында, Чыраа-Бажы, Суг-Аксы, Бора-Тайга школаларында 9—11 класстарның 466 өөреникчилери бүдүрүлге өөредилгезинде хаара туттунган. Трактористе 73 кижи, малчын-механизаторга — 221, механизатор-комбайнерге—54, чазаныкчыга—12 дээш оон-даа өске мергежилдерге өөренип турарлар хөй.

Чадаананың № 1 школазының өөреникчилер бригадазы 11-ги классчы Сат Шалун-ооллуң удуртулгазы-биле бүгү ажылдарны боттары башкарып, ажыл планын тургузуп ап, социалистиг хүлээлгени албышаан, хүн режимин шыңгыы сагып турган. Бригада төптери культстаннарлыг. Ында спорт шөлү, янзы-бүрү спорт херексеалдери, библиотека, электри чырыы бар. Петр Сатка удурткан 6 кижиден тургустунган механизастаттынган звено 102 гектар черге кукурузаны тарып өстүрген.

Өөреникчи бригадаларның кежигүннери теоретиктиг билигларин практикага ажыглап билирлер. Чадаананың № 1, Чыраа-Бажы, Суг-Аксы, Бора-Тайга школаларының өөреникчи бригадалары эрткен чылын кукурузаның гектар бүрүзүнден 267 центнер, чигир свёклазының гектар бүрүзүнден 120 центнер дээш оон-даа өске культуралардан элбек дүжүттү алганнар.

Бүдүрүлге өөредилгезинге чамдык чедишкиннерни чедип алза-даа, бар четпестерни чайладырынче кичээнгейни салыры чугула. Ындыг четпестер типографияда, № 1 АТК-да, «Кызыл тудуг» тудуг эргелелинде бар бооп турарын үстүнде айытқан бис. Ол бүдүрүлге черлери өөредилге цехтерин дарый тургузуп, өөреникчилериниң ажылын контрольдап, оларны таварышкан-на ажылды кылдырарынга ажыглавайн, кылып өөрензе чогуур ажылынга өөредип, арга-сумени берип, оларга бүзүрээр болза эки. Ол ышкаш өөреникчи бүрүзүнүң янзы-бүрү ажылдарны эртер график-планын ыяавыла тургузары чугула. Контроль чок чоруктан өөреникчиниң кылган ажылын үнелеп көрбес, ол дээш хүн бүрүнүң демдээн салбайн турары база шын эвес.

И. ПРИНЦЕВ,
Чырыдыышкын министерствозунуң инспектору.

ЧЕДИИШКИННИҢ ЧАЖЫДЫ

Мария Ивановна Чараш-оол Кызылдың № 6 школазынга 1956 чылдан бээр ажылдап келген. Даштындан көөрге, өскелерден онзаланмас, бо бөлүүн аныяк башкыга баштайгы үеде чеди харлыг уругларны өөредир харыысалгалыг херекти бүзүредири берге кылдыр сагындырып турду. Ынчалза-даа бирги классчылар-биле баштайгы ужуражылгазынга-ла оларның кичээнгейин хаара тудуп, сонуургалын чаалап апкан. Бирги классчының өөредилгезинге канчаар дузалаарын ада-иелерге дораан-на сүмелээн.

Сан уроктарынга 1-ги класска эң-не быжыг билиглерни оон өөреникчилери чедип ап турар. Уроктун эгезинден өгелээш-ле угаан сайзыралынга дузалыг мындыг айтырыгларны Мария Ивановна салып эгелээр: ийи чедиден тургустунган санны тывынар, кандыг саннарның түңнинден 12, 16, 20 деп саннарны үндүрүп ап болурул? Уруглар чижектерни дыка дүрген тургустулар: 6+6; 8+8 оон-даа өске. Өөреникчилер 3 минутада 16 чижектерни бодаан.

Кичээнгейлиг болгаш дүрген санап өөренирингe дузалыг «дыннааш, сана» деп оюнну ол башкы сан урогунга бо-ла чорудар. Столду башкы деп хемчээлдиг соктавышаан (1, 2, 3 дээш оон-даа ынай), карточкада бижээн кадар азы казыыр демдектерни база оон дараазында саннарны карточкалардан көргүзер. Оон соонда уруглар чижектин харыызын кыдыраашка бижип алыр.

Дараазында самбырага янзы-бүрү хевирлерни чураан (ойнаар кыс, машина болгаш өске-даа), бо садыш алган үүлдериниң каттышкан өртээ кажыл? деп башкы айтырарга, уруглар тус-туста өртээ билдинмес-тир дээш боттары мынчаар өртек доктаадып алыр: ойнаар кыс 4 рубль, машина—2 рубль. Бодалганы уруглар боттары бодаан. Ол-ла бодалганың утказын өскертип, каш-даа катап бодаткан.

Бодалгалар бодаан соонда «Ыттавас» деп оюнну чоруткан. Карточкаларда бижээн чижектерни башкы көргүзерге, өөреникчилер харыызын ыыт чокка кыдыраашка бижиир. Оон түңнелинде элээн каш чижектерни 34 өөреникчи дөгерези шын бодаан болду.

Уругларның хууда ажылдап билириниң чаңчылдарын быжыглап, хынавышаан, оларны өөрүнүн харыызын кичээнгейлиг дыннаарынга база тайылбырлаарынга өөредип турар. Ынчангаш сан кичээлинге чижектерни тайылбырлыг бодап өөрени бергеннер. Чижээ: 13—6=7; 13—3==10; 10—3=7; 14—4=10; 10—3=7; 14—7=7. Мынчаар бодаары дүрген болгаш эптиг.

Оон аңгыда бердинген чурук ёзугаар бодалга тургускан (чуруктa хол хавы болгаш кышкы өөрт) база авазы кассага 10 рубль берген. Чүнү тыварыл? Уруглар берттү 6 рубль, хол хавын—3 рубль деп доктаатқаш, боттары бодааннар. Ол ышкаш, салаалыг хол хавы 4 рубль, дүк уктар 2 рубль, авазынга 4 рубльди дедир чандырып берген. Чүнү тодарадырыл? «Аваның кассага берген акшазын тодарадыр» деп шын тыптылар.

Бодалгаларның утказын өскертип тургаш, уругларның угаан сайзыралынга дузалап, оларның идепкейин бедидип, кичээнгейлиг болур чоруккa өөредип турар. Мария Ивановнаның өөреникчилери барааннар өртээн билир бодалгалар тургузуп өөрени бергеннер.

Ол-ла урокка башкы мындыг бодалганы тургузарын өөреникчилерге чугаалаан: бир сан өскезинден улуг дээн уткалыг. Уруглар мынчаар тургусту: «Угбам 3 метр сатин садып алган, а ситецти оон 6 метр хөйну алган». Класс ол бодалгага айтырыгны мынчаар тургускан: «Ава каш метр ситец садып алганыл база шупту каш метр пөс садып алганыл?».

Уругларны мактап, оларның кылган аки үүлдерин үнелээри, класс мурнунга чарлаары оларга эн-не үнелиг дээрзин бо башкы эки билип: «Бирги одуруг кончуг эки ажылдап тур. Серёжа арыг бижиир кижи» дээн чижектиг мактaлдарны бо-ла чугаалаан турар.

Бүдүн урок иштинде 6 бодалга 30 чижектерни өөреникчилер боттары бодааннар. Өөреникчилериниң ботидепкейин доктаамал көдүрүп, оларның хуузунда ажылдаар чөрүүн бедиткени-биле бирги чартык чылда оон өөреникчилериниде багай өөредилгелиг кижи чок болгаш быжыг билиглиг. 34 өөреникчиниң 20-зи үүгле 4—5-ке өөренген.

Коммунизм үезинге чурттаар аныяк салгакчыларны төлептиг кижилер кылдыр кижизидерин башкы бүрүзү утпас ужурлуг.

М. ЕРМИШКИНА,
Кызылдың № 6 школазының директору, РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы.

Москваның идик-хеп моделиниң Бажыңы пионерлер болгаш школачы уругларга чаа хеп формазының хевирин чогаадып кылган. Чаа хепти башкылар коллективтериниң болгаш ада-иелерниң киржилгези-биле чугаалажып көрүп турар.

ЧУРУКТА: школачы уругларга чаа хептерниң модели.

Фото **М. СВИЩЕВТИИ.** *СЭТА-ның фотохрониказы.*

Класс-биле ажылдың чамдык дуржулгазындан

Эге класстарга өөреникчилерге быжыг билигни бербишаан, оларны чаңгыс аай негелдеге чаңчыктырып, класстың болгаш школаның быжыг коллективи дээш бедик чүткүлдүг, чаңгыс эп-сеткилдиг, бүгү талазы-биле сайзыраңгай коллективти тургузуп алыры эге класстарның башкыларындан улуу-биле хамаарыжыры бодумнуң ажылдап келген чылдарымның дуржулгаларындан көрдүм. Эге класстарга 6 чыл иштинде башкылап келдим. Сөөлгү үш чылдарда башкылап келген эртемнеримге болгаш удуртуп турган класстарымга ийи чылчылар чок өөредилгени чедип алган мен.

Бо өөредилге чылында 1-ги класста ажылдап турар мен. 1—2-ги улдуннарда класымның өөредилгези 100 хуу болгулаан, класстан чаңгыс-даа өөреникчи урок үспээн. Класымны хүлээп алганымның баштайгы хүннеринде улуг бергедээшкиннер таварышкылап турган. Кодээ черлерде школаларның бирги класында өөренип кээп турар өөреникчилер өөредилгениң кандыг-даа эге хевирлерин чедир билбес, оларның дыл-домаа сайзыраңгай эвес, чамдыктары кончуг пөрүк, аажы-чаңнарын билишпес, оон-даа хөй янзы-бүрү удурланышкак чаңчылдарлыг болгулаар.

Ынчангаш мен башкылап келген класстарымга класстың быжыг коллективин канчаар тургузуп, эки өөредилгезин канчаар чедип ап турганымны допчузу-биле бижиир бодадым. Өөредилге чылының эге хүннеринден эгелээш, өөреникчи бүрүзүнүң аажы-чаңнарын, амыдырал-байдалын, аданезиниң аңаа хамаарылгазын, билиг дээш оларның сонуургалын, күжениишкиннерин, чүткүлдерин, күш-ажылга ынакшылын билип албышаан, ол бүгүнүң эки талаларын улам быжыглаары эргежок чугула. Өөреникчиниң ол талаларын кандыг белен аргалар-биле билип алырыл?

Урок үезинде, чапсар аразында, оларның-биле янзы-бүрү оюннарны ойнап турар үезинде, селгүүстээшкиниң, экскурсияларның болгаш класстан дашкаар номчулгаларның үезинде база оон-даа өске класс-биле ажылдарны чорудуп турар үеде билип алыр.

Кым чүү сонуургаарын, чүү кылып билирин, кандыг ырлар, рассказтар, тоолдар, шулуктер билириниң дугайында айтырыгларны салып, кылып билир үүлдерин күүсеттирип тургаш, оларның аажы-чаңнарын билип ап келген мен. Өөреникчилер-биле ол-ла бүгү үүлдерни чорудуп тургаш, кандыг-ла өөреникчи чүге-даа киришпес, чүү-даа сонуургавас, өөрүнүң аразынче кирбес, озалааш болур болдур, ол өөреникчиде четпес аажы-чаң бары кестү бээр. Шак ындыг өөреникчилер-биле кижизидилгениң тускай ажылдарын чорудары негеттинер апаар.

Класстың өөредилге-кижизидилгелиг ажылының планын бөлүктер аайы-биле өөреникчилериниң назы-харынга таарышкан, оларны бүгү тала-биле кижизидип, чаңчыктырып алырынга ажыктыг янзы-бүрү темаларга чогаадып албышаан, ол планда кирген үүлдерни кылып күүседириинге өөреникчилериниң ада-иелерин киириштирери чугула.

Чаа теманы өөредирде өөреникчилерни долгандыр херек кырында болуп турар үүлдер-биле, коммунизмни тургузар дээш практика кырында ажыглап турар материалдарны холбавышаан, эрткен материалдар-биле харылзаштырып турар мен. Чаа темага хамаарышкан көргүзүг материалдарын четче ажыглап, чамдык таварылгаларда ажыглаза чогуур көргүзүг материалдары чок болза, ону баш бурунгаар башкы боду белеткел алгаш, чаа теманың тайылбырын чорудар болза, ынчан өөреникчилерге ханы, быжыг билиг бердиннер.

Эге класстарга ниити айтырыглар болгаш бот-ажылдар үезинде саннарлыг карточкаларны, шын бижилгениң дүрүмү-биле холбаштыр кылган янзы-бүрү үжүктер, сөстер, домактар бижээн, башкының өөреникчилериниң киржилгези-биле кылып алганы үүлдери азы белен көргүзүг материалдарын ажыглаар болза эки.

Өөренип эрткен материалдарны каталтаары болгаш башкылаары өөреникчилериң чедип алган билиин амыдыралга боттандырып, практика кырынга ажыглап билир кылдыр өөредири-биле дүүшкен турар ужурлуг. Башкының класс-биле ажылдаарының кол чөлеңгиижи—ада-иелер болур. Бир эвес ада-ие бүрүзү школада өөренип турар уругларының өөредилгези, чуруму эки сагыш човап, класстың ажылынга киржип, уроктарга кээп олуржуп, башкыдан арга-сүмелерни ап турар болза, ындыг ада-иелериниң уругларының өөредилгези, чуруму эки болур.

О. ЧҮДЕШ,
Алдан-Маадыр сес чыл школазының башкызы.

Чөөн-Хемчик район.

Партияның болгаш чазактың удуртукчулары-биле литература болгаш уран чүүл ажылдакчыларының ужуражыышкынынга Н. С. Хрущевтуң чугаазын даштыкыда канчаар көрүп турары

ПРАГА. (СЭТА). Партияның болгаш чазактың удуртукчулары-биле литература болгаш уран чүүл ажылдакчыларының ужуражыышкынынга Н. С. Хрущевтуң чугаазынга хамаарыштыр «Руде право» солуннуң бижээни:

СЭКП литература болгаш уран чүүлдүң аңгы талазы-биле турушторынга кезээде чайгылыш чокка туржур болгаш тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның принцивин идеология талазынга частырыг-биле шилчидер чорукту болдурбас деп СЭКП ТК-ның Бирги секретары болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. С. Хрущев демдеглээн. Литератураның болгаш уран чүүлдүң чогаалдарын ынчаар көөр чорукту СЭКП-нин литература талазы-биле политиказы негеп турар, ону ССРЭ-де коммунистиг ниитилелдиң тургузуушкунунуң үндезин эрге-ажыктары негеп турар, партия бо ленинчи политиказын компромисс чокка чорудуп келгеи болгаш чорудуп турар, келир үеде-даа чорудар апаар.

* * *

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). СЭКП-нин болгаш Совет чазактын удуртукчуларының Совет Эвилелиниң литература болгаш уран чүүл ажылдакчылары-биле Кремльге ужуражыышкынының дугайында, ол ужуражыышкынга СЭКП ТК-ның Бирги секретары Н. С. Хрущевтуң чугаазының дугайында дыңнадыгны «Унэн» солун парлап үндүргеи. Н. С. Хрущев бодунуң чугаазынга коммунизмни калбаа-биле тургузарының байдалында уран чүүлдүң чугула сорулгаларын тодараткан дээрзин «Унэн» солун айтып турар.

* * *

ВАРШАВА. СЭТА-ның корреспондентизи В. Кузнецовтуң дамчыдып турары болза:

Партияның болгаш чазактың удуртукчуларының литература болгаш уран чүүл ажылдакчылары-биле ужуражыышкынынга Н. С. Хрущевтуң чугаазы Польшаның хөй-ниитизиниң кичээнгейиниң төвүнде турар.

Бистиң корреспондентивистиң салган айтырынга харылавышаан, сураглыг польша шулукчу Генрик Гаворскийниң чугаалааны болза: социалистиг уран чүүлүң кол сорулгаларын болгаш характерин тодарадырынга партияның үнү эргежок чугула турган болгаш партия ону кылган-даа! Чугаа болза чүвени чииги-биле көөр азы беленин бодаарында эвес, а чаа социалистиг ниитилелге чогаадыкчы ажылдакчылар боттарының ролюн тода медереп билир болгаш оларның ажыл-чорудулгазының сорулгаларының дугайында чоруп турар. Никита Сергеевич Хрущевтуң бо чугаазын шак ынчаар билир болза чогуур.

Н. С. Хрущевтуң чугаазы чүгле совет уран чүүлдүң болгаш литератураның хөгжүлдезиниң иштики айтырыгларынга хамаарышпас. Совет күрүнениң, ооң литературазының болгаш уран чүүлүнүң, черле ынчаш совет культураның хөгжүлдези бүгү делегейге ужур-дузалыг болуп турар. Ооң ужурунда бо айтырыгның талазы-биле СЭКП-ниң сөс бүрүзүн бүгү делегейде, ылаңгыя бистиң лагерьниң чурттарында калбаа-биле чүүлдүгүнүң көрүп турар.

Чиик эвес байдалдарда чаа, дээре ниитилелди тургузуп турар кижилер боттарының күш-ажылынга дузалажырын чогаадыкчы ажылдакчылардан негээр эргелиг. Ынчангаш бо негелдени эң улуг хемчээл-биле күүседири чогаадыкчы ажылдакчыларның хүлээлгези-дир. Ол хүлээлге дугайын чогаадыкчы ажылдакчыларга СЭКП-ниң сагындырганы эки-дир.

* * *

СОФИЯ. (СЭТА). СЭТА-ның корреспондентизи К. Орлованың дамчыдып турары болза:

«Работническо дело» болгаш «Народна младеж» солуннар партияның болгаш чазактың удуртукчулары-биле литература болгаш уран чүүл ажылдакчыларының ужуражыышкынынга СЭКП ТК-ның Бирги секретары Н. С. Хрущевтуң чугаазын «Бүгү кижилерни коммунистиг идеалдарның ёзуузунга кижизидер», «Партияның күчүлүг идеялыг чепсээ» деп улуг эгелер-биле парлап үндүрген.

Н. С. Хрущевтуң чугаазы болгар хөй-ниитиниң кичээнгейин хаара туткан.

Сураглыг болгар чогаалчы академик Людмил Стояновтуң бистиң корреспондентивиске медеглээни болза: Кремльге литератураның болгаш уран чүүлдүң ажылдакчылары-биле ужуражыышкынга Н. С. Хрущевтуң чугаазын онза сонуургал-биле номчудум. Уран чүүлге партийжи чорудуктуң принцивин болгаш социалистиг реализмниң принциптерин камгалаар талазы-биле ханы принципиалдыг туруш ол чугаада илереттинген.

Коммунизм үезинде гуманизмийн болгаш реализмниң улуг идеяларының тиилелгези дээш бодувустуң чогаалдарывысты кылып турган демисежир, чаа ниитилелдиң улуг идеяларының чер кырынга бадыткан тургустунарынга дузалаар ужурлуг бис дээрзиниң дугайында Н. С. Хрущевтуң сөстери бистерге, литератураның болгаш уран чүүлүң ажылдакчыларынга онза чугула болуп турар деп Людмил Стоянов медеглээн. Бодунуң амыдыралын болгаш чогаадылгазын улус чонга бараан болур кылдыр тургускан чурукчу—реалистерниң улуг ат-алдары ында болуп турар.

* * *

БЕЛГРАД. (СЭТА). СЭКП-ниң болгаш Совет чазактың удуртукчуларының литератураның болгаш уран чүүлдүң ажылдакчылары-биле ужуражыышкынынга Н. С. Хрущевтуң чугаазын Югославияның хөй-ниитизи улуг сонуургал-биле уткаан. Дыка хөй солуннар, ооң иштинде «Борба», «Политика», «Виесник» солуннар ол чугааның допчулалын парлап үндүргеи.

Уран чүүл талазы-биле ангы туруштарынга турар болгаш социалистиг идеология биле буржуаз идеологияның аразынга тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынга удур шиитпирлиг демисежир ужурлуг—СЭКП ТК-ның Бирги секретары болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. С. Хрущевтуң делгеренгей чугаазының ужур-утказы ындыг деп «Борба» солун айтып турар. Совет улуска дайынчы, революсчу уран чүүл херек болуп турарын Н. С. Хрущев демдеглээн.

Совет тракторлар — Бирмада

РАНГУН. СЭТА-ның корреспондентизи А. Власовтуң дамчыдып турары болза:

Бирманың көдээ ажыл-агый корпорациязы биле ССРЭ-нин «Трактор-экспортунуң» аразынга чарган керээге Рангунга ат салган. Ол керээни ёзуугаар «Беларусь» деп маркалыг бир муң совет тракторларны Бирмага бээр.

Машина-трактор станцияларының дерилгезин Бирмага бээрин керээ база көрүп турар.

СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга көдээ ажыл-агый министрниң оралакчызы полковник Тин Сонуң медеглээни болза: «Бүгү Бирмага машина-трактор станцияларын тургузарын планнаан турар бис. Күрүнениң холунга турар ужурлуг 20 станцияларже совет тракторларны чорудар».

Мооц-биле кады бүгү чуртта көдээ ажыл-агый кооперативтерин организастап эгелээн болгаш олар күрүнеден тракторларны чиигелделиг негелделер-биле алыр. Чуртта чаңгыс-даа трактор хуу кижилерниң холунга турбас дээрзин Тин Со демдеглээн.

Бирманың көдээ ажыл-агыйын көдүреринге механизацияның онза ужур-дузазын Тин Со демдеглээн. Бирмага бо талазы-биле улуг дузаламчыны Совет Эвилелиниң көргүзүп турарын ол чугаалаан.

СИРИЯДА БАЙДАЛ

ЛОНДОН. (СЭТА). Март 10-да Дамаскыга үш муң кижи киржикчилиг чыскаал болган дээрзин Рейтер агентилел дыңнаткан. Чыскаалчылар Насериң чуруун тудуп алгаш келген болгаш сирий-египет эвилелди катап тургузарын деткээн лозуңну салып, а ол ышкаш Сириянуң, Иракты болгаш КАР-ның аразынга эвилелди тургузарын чугаалап турган.

Сириянуң премьер-министри турган Халед Аземниң чаштып чыдары Турция элчин чериниң чаны-биле бар чораан чыскаалчылар ол бажыңче даштарны октап турган. Хоорайның өске черлеринге каш-каш чыскаалдар, ооң иштинде «баасистериң» чөөн удуртукчузу Акрам Хауранинин талалакчыларының чыскаалы база болган. Рейтер агентилелдиң дыңнадып турары болза, ол чыскаалдарның соон-дарый «Революстуг командылалдың национал чөвүлелиниң» дужаалын Дамаскының радиозу дамчыткан. Кандыг-даа чыскаалдарны чорударын, а ол ышкаш «кижилер бөлүглежип чыглырын, тукчугаштар, транспарантылар болгаш туктар азарын» ол дужаал хоругдаан. Хоорайда шериг таңныылдар күштелген. Кудумчуларда немелде күштер — танкылар болгаш куяк машиналар көстүп келгилээн.

КАИР. (СЭТА). МЕН агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, Сирияның 18 офицерлерден тургустунган «Революстуг командылалдың национал чөвүлели» бүгү хевириниң чепсектерин эдилээрин хоруп турар дужаалды үндүрген. Боо-чепсекти чоогунда турар шериг азы полицейжи таңныыл черлеринге хүлээдип бээр деп дужаалды боо-чепсекти эдилээрин чөпшээрээн турган бүгү кижилерге берген дээрзин МЕН агентилел дамчыткан.

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). «Баас» деп партияның чөөн үеллиг удуртукчузу Акрам Хауранини дилеп тыварын чаа сирий эрге-чагыргалар күштеллирген, ол ышкаш сирий шеригниң командылакчызы чораан генерал Афиф Бизрини (ол Египет-биле Сириянуң каттыжарының мурнунда командылакчы турган — **редакцияның тайылбыры**) дилеп тыварын база чорудуп турарын Ассошиэйтед Пресс агентилелдиң корреспондентизи Дамаскыдан дыңнаткан. Премьер-министрлер чораан Мааруф Давалиби болгаш Мамун Кузбари оларны тудуп хоругдаан.

КАИР. (СЭТА). Сирий-ливан кызыгаар мурнуку хевээр хаалчак турбушаан дээрзин МЕН агентилел дыңнадып турар. Телефон харылзаазы үзүлген, бүгү даштыхы солуннарны Сирияже киирерин хораан.

Римде чугаалажыышкыннар

РИМ. (СЭТА). Космос делгемин шинчилээр талазы-биле кады ажылдажылга дугайында ийи таланың совет-америк чугаалажыышкыннары март 11-де Римде эгелээн. Чугаалажыышкыннарда совет төлээлерни ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президиумунуң кежигүнү академик А. А. Благонравов, америк төлээлерни—аэронавтика болгаш космос делгемин шинчилээр талазы-биле национал эргелелдин директорунуң оралакчызы профессор Хью Драйден баштап чоруур.

Төлээлериң ужуражыышкыннары Римде совет болгаш америк элчин черлеринге эзлчег ёзугаар болур.

Сомалиниң чазааның шиитпири

ЛОНДОН. (СЭТА). «Кениянын сонгу кызыгаар районунга хамаарыштыр Англияның политиказы-биле холбаштыр» Англия-биле дипломаттыг харылзааларны үзер деп Сомалиниң чазааның шиитпирлээнин Сомали Республиканың премьер-министри Шермарк чоокта чаа парламентиге чарлаан дээрзин Рейтер агентилелдиң корреспондентизи Могадишодан дыңнаткан.

Сомали чазактың бо базымы болза үстүнде айыткан районну Кенияның составынга артыгар деп Англияның чазааның шиитпири-биле холбашкан, ынчаарга ол районнуң сомали чону Сомалиге каттыжар дээш көдүрүп үнүп турар.

Чаа шаажылалдар

КАИР. (СЭТА). Иракты шериг трибуналы база 25 коммунистерни шаажылап өлүрер деп шииткен. МЕН агентилелдиң корреспондентизиниң Багдадтан дамчыдып турары-биле алырга, чуртта чаа ёзу-чурумга «чепсектиг удурланган» деп оларны буруудаткан.

В. И. ВЕРНАДСКИЙ

Төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болганынга

Амгы үениң минерология, геохимия болгаш биогеохимия эртемниериниң тургузукчузу, бойдустуң улуг эртемдени Владимир Иванович Вернадскийниң дугайында академик В. Л. Комаров мынча деп бижээн: «Ооң ажыдыышкыннары эртемниң мурнунга туруп келген айтырыгларның харызы болганы-биле чергелештир бурунгаар хандыр көрген эртем шинчилелдериниң эгези, эртемниң чугула дилээшкиннериниң эге туружу болган...»

В. И. Вернадский Петербургка профессор-экономист кижиниң өг-бүлезинге төрүттүнген. 1885 чылда Петербург университедин дооскан, ацаа делегейге сураглыг эртемденнер Д. И. Менделеев, А. М. Бутлеров, И. М. Сеченов, В. Л. Докучаев оларның лекцияларын дыңнап турган.

Кристаллография талазы-биле баштайгы ажылдарынга-ла Вернадский быжырымчалыг, шинчилекчи деп чүве билдине берген. Ол бүдүмелдиң кристалл (кырлыг кезектерлиг) хевирин физихимиктиг тургузуу-биле холбаштырган. Ооң мурнунда минералдарны өскерилбес, шуут-ла сайгарылбас апарган «бойдус системазының» кезии деп көрүп турган. Минерологтар (минерал өөренир эртемденнер) минералларның үгле «бүрүткекчилери», «санахчылары» болуп, минералдарның хевирин көрүп бижип, бөлүктеп көрүп турган. А. Вернадский болза минералдар шимчеп, сайгарлып, өскерлип турар деп билип каан. Минералдарны өөренип көөрге, чер картының минералдарының химиктиг байдалдары болгаш төөгүзү илереп турар апарган. Ооң бээр минералогия эртеминиң соруулгазы чаартынып, минералдарның химиктиг тургузуун тодарадырынче болгаш чер картында геологтуг өскерилгелер-биле холбаштыр оларның тус-тус хевириниң тыптып келген байдалдарын өөренирине угланган. Вернадскийниң болгаш ооц салгакчыларының ажылдарының түңнелинде ажыктыг казымалдарның чыдар черлерин дилээрде эртемге даянып турар апарган.

Минерологияның айтырыгларын хандыр өөренип келирге, геохимияны — бистиң планетаның элементилериниң химиктиг өскерилгелериниң төөгүзүн өөренир эртемни — тургузарынга чедирген. Чаа эртемниң үндезининге Вернадский болза, Д. И. Менделеевтиң элементилерниң периодиктиг системазын алган. Таблицаның бүгү элементилерин Вернадский чер картының тургузуунга болгаш өскерилгелериниге геохимиктиг ролюн барымдаалап 6 бөлүкке чарган. Оон ыцай черниң өзээнде чүү барыл деп айтырыгны ол өөренип эгелээн. Чер бөмбүрзээниң өзээнде эстип хайлып чыдар ядро (борбак) бар деп даап бодаашкынга чигзине берген. Вернадскийниибиле алырга, «чер адаанда изиг от-көс» болза планетаның чамдык куржагларында, ооң гранит картында радиоактивтиг элементилерниң буступ чарылганындан тывылган бооп турар.

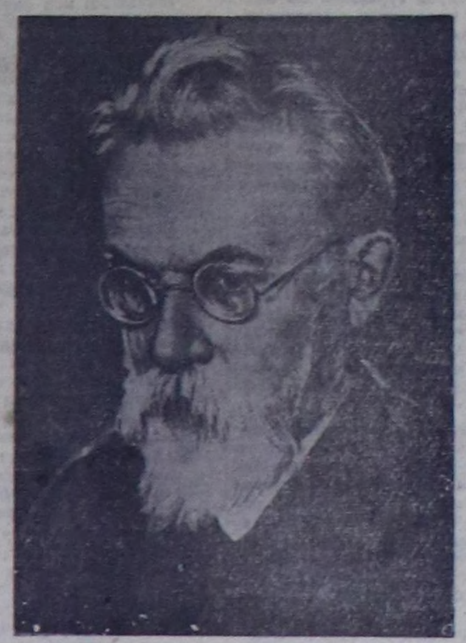

В. И. Вернадский радиоактиктиг бүдүмелдерни дыка сонуургап чораан: харын-даа 1910 чылда ол Россияга радий болгаш уран чыдар черлериң баштайгы дилээшкиннерин чоруткан, атомнуг энергияның улуг ужур-дузазын ынчанна билип турган. Атомнуң энергиязын эки бодамчалаг ажыглаар дугайында, радиоактивтиг бүдүмелдериң коргунчуг күжүн шын ажыглаар талазы-биле эртемденнериң улуг харысалгазының дугайын Вернадский 1922 чылда-ла чугаалап турган.

Вернадский байлак билиглиг эртемден чораан, ол сактып четпес ханы болгаш делгем бодалдарны бодап, хөй-хөй фактыларны өөренип көрүп, дүүштүр бодап, оларның иштики ханы харылзаазын тып көрүп чораан. Ол эртемниң эң чугула айтырыгларын, чижээ, амыдыралдың тывылганын, бойдуста амылыг болгаш амы чок үүлдериң харылзаазын, атомнарының өскерлип шилчиириниң айтырыгларын, үениң, девискээриниң болгаш материяның шимчээшкининиң философтуг айтырыгларын өөренип көрүп чораан. Чер картының химиктиг тургузуу-биле организмнериң составының харылзаазын болгаш чер картының хөгжүлдезинге дириг амытаннарның ролюн Вернадский бир дугаарында айыткан.

Вернадский идепкейлиг хөй-ниитичи ажылдакчы чораан. Россияның бойдуста чаягаар бүткен бүдүрүкчү күштерин өөренир талазы-биле эртемнер академиязының чанынга тургускан комиссияны организастаарынга 1915 чылдан эгелеп идепкейлиг киришкен. Ол 1922 чылда күрүнениң радий институдун, 1926 чылда — эртем-билиг төөгүзүнүң комиссиязын, а 1927 чылда — ССРЭ-ниң эртемнер Академиязының амылыг бүдүмелдер өөренир киллизин организастаан.

Эртемниң ады-биле дагларны, хемнерни, а база ол ышкаш институттарны, делгем кудумчуларны адаан. Ам үеде Вернадскийниң чүс-чүс салгакчылары ажылдап турар, а ооң эртем ажылдары бойдустуң чажыттарын билип алырынга дузалап турар.

Республика спартакиадазы доозулган

Хаакчылар сөөлгү дистанцияларга

Спартакиаданың сөөлгү хүнүнде чүгле хаак чарыштары болган. Чер болганда-ла шылбыртыңнап, эрээн хар маргылдаалар эгелээр өйде хүндүскүнүң 12 шакта хаак оруунга шаптараазыныг болган. Хаакчы бурунгаар ынай болур дээрге хаактар дедир чылгаш чыдар, чылыг деп чүвези кедергей—ёзулуг часкы хүн хүннеп турган. Ол байдал тиилелгеже чүткүлдүг республиканың шилиндек спортчуларынга улуг-ла моондак болуп шыдаваан. Эр улус 10 болгаш 30 километр дистанцияларга, а хереэженнер—5 болгаш 10 километрге чарышкан.

Баштай-ла оолдарның 10 км дистанциязынче болгаш урулларның 5 км дистанциязынче хаакчыларны ийи аңгы бруктап салып үндүрген. Беш километрге чарыштың түңнелинде көргүзүглер багай эвес болган болгаш тиилекчилериниң аттарында чаартылгалар болбайн барган. Мурнундагы хүнде урулларның 3 км чарыжының лидери, ол дистанция талазы-биле республиканың бо чылгы чемпиону болу берген Валентина Приймак («Спартак») борта база-ла кымга-даа мурнатпайн барган. Ооң көргүзүү маңаа 25 мин. 18 секунда болган.

Валентина Приймак бүгү-ле талабиле эң чалыы хаакчы, бо спартакиадага ооң чедиишкиннери хаак чарыштарына ынактарның мактаашкынын болдуруп турар. «Буревестник» эки-тура ниитилелиниң кыска дистанцияларга кымга-даа мурнатпайн турган хаакчызы кыс Молодыхтың 3 километрге тургусканы 12 мин. 14 секунда рекордунга ол бичии-ле четпейн барган, ындыг болза-даа Валентина рекордчунуң бодун бо удаада оранчок мурнап каапкан. Беш километр чарышка Молодых аныяк маргыжыкчызын эртип алыр дээш бүгү күжүн үндүрүп маңназа-даа, ооң 1 мин. 17 секунда озалдап калгаш ийиги черге дүжүп, аштырып каан. Бо дистанцияга үшкү черни база-ла спартакчы Шапошникова 26 мин. 47 секундада маңнап эрткеш, чедип алган.

Оолдарның 10 километр чарыжының баштай үнгеннери кээп эгелээн. Оларның бир-ле дугаарында Петр Цветков («Спартак») дистанцияны дооскан. Удаа-дараалаштыр салып үндүргүлээн, мурнунга чораан элээн каш хаакчыны Петр эртип келгеи болганда ооң борта база-ла тиилекчи болуру чугаажок аңарган. Ол ындыг болган-даа—бо чарыштың түңнелин чарлап турда бирги черни Цветков ап, ук хемчээлди 36 мин. 05 секундада эрткен болган.

Хереэжен хаакчыларның 10 километр чарыжының киржикчи бүрүзү боттарының командазынга чугула санны ойнап бээрин кызыдып, чидиг демисешкен. Бо дистанцияны кымны-даа мурнай Тес-Хемдеи келген башкы Э. Чооду («Урожай») маңнап кээп дооскан. Бо удаада Эльвираны ажар кижи чок боор кылдыр чамдык кижилер санап турган, шынап-ла ооң үези чем эээренчиг болган—44 мин. 12 секунда. Ындыг болза-даа Чоодунуң соон ызырты келгилээн Г. Скурихина («Буревестник») биле Г. Соколова («Динамо») олар ооң шагынга эдиглерни киирген. Галина Скурихина мурнунда хүн 8 км дистанцияга бирги черни ап, республика чемпиону болган болгай. Ол бо удаада база-ла хаак чарыжынга бедик мергежилдиин бадыткап, 10 километрни 42 мин. 30 секундада маңнап эрткеш, тиилекчи болу берген. А. Соколова мурнунда хүн чүгле Скурихинага мурнаткан турган, бо удаада Чоодудан чүгле 2 секунда ойнап алгаш ийиги черни быжыы-биле ээлепкен. Ынчангаш Чооду үшкү черни алыр ужурга таварышкан. Бо үш спортчу бирги разрядчының нормазын күүседип шыдаанар.

Эр улустуң 30 километрге чарыжы хаак спортунга ынактарның улуг сонуургалын хайыдырган. Хаак чарыжы болуп эртип турар чер республика найысылалының чурттакчыларының ону барып сонуургаарынга шала ырак болзэ-даа, узун орук-даа, чүм өл хар-даа оларга шаптыхтап шыдаваан. Узак хаакчыларның бо чылгы шилиндектери кымнар болурун айза чыылганнар четтикпейн маңнап турганнар.

Бот-боттарының аразы элээн ырак үш хаакчының барааны көстүп келген. Удатпаанда бир-ле дугаарында Анатолий Шедогубов («Спартак») маңнап олурары илереп келген. Анатолий бо удаада стартан үнерде тос кижиниң соондан халып үнген турган. Сөөлгу дескинигге ол тос кижини дөгерезин оранчок эртип каапкаш, финишке кымны-даа мурнай тутсуп келгени бо. Ооң көргүзүү—1 шак 51 мин. 35 секунда болган, ону кым-даа экижидип шыдаваан. Бо спартакиадага «Урожай» эки-тура ниитилелиниң командазының мурнундан киришкен, «Найырал» совхозтуң механизатору Михаил Дугар-Сүрүң багай эвес маңнаан, ол Шедогубовтуң соон ызырты келген. Ооң көргүзүү эдигге таваржыр ужурлуг болу берген болгаш ол сески черге дүшкен. Ынчалза-даа бо спортчунуң хаакчы мергежили өзүп олурарын айтыры өөрүнчүг. Михаил бо кыжын болгулаан маргылдааларга багай эвес көргүзүглерлиг болган. Чижээ, көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң бо чылгы кышкы спартакиадазынга ол кымгадаа аштырбайн барган. Дугар-Сүрүң бо хемчээлге спорттуң ийиги разрядчызының нормазын күүседип шыдалкан.

Үжен километр дистанцияга ийиги-үшкү черлерни 1 шак 52 мин. 58 секунда көргүзүглүг болган Ю. Непомнящий («Буревестник») биле 1 шак 54 мин. 07 секунда көргүзүгүү чедип алган А. Глухов («Спартак») олар үлешкеннер. Ооң-биле республиканың XVIII кышкы спартакиадазы доозулган.

ШҮҮЛДЕДЕ — СПАРТАКЧЫЛАР

Тыванның эң шилиндек хаакчыларының болгаш конькичилериниң республика найысылалынга үш хүн үргүлчүлээн маргылдаалары март 12-де хагдынган. Республиканың ынай-буру булуңнарындан келгилээн, үүл бүрү тускай мергежилдиң болгаш профессияның кижилери чүүрүккапшагай, бергелерге торулбас, аваангыр-шимченгир болурунуң көрүлдезинге организастыг киришкен.

Ол-ла хүн кежээкинин 7 шакта Тываның көдээ ажыл-агый техникумунга спартакиаданың түңнел кежээзи болган. Үш хүнүнүң маргылдааларында ниити түңнелге команда аайы-биле тиилелгени спорттуң «Спартак» эки-тура ниитилелиниң чыынды командазы чедип алган. Спартакчыларның тиилелгелер чедип турарын ол хүннерде конькы-даа, хаак чарыжынга болгаш даггта хаактаарының-даа шенелделеринге бо-ла көрүп болур турган. Оларның тиилелгеже чүткүлүнүң түңнели үреттүнелдиг болуп, борта арыг тиилелгени чедип алганы бо. Ук тиилекчи командага спорт эки-тура ниитилелдериниң болгаш организацияларының республика чөвүлелиниң шилчиир кубогун база бирги чергениң диплому-биле шаңнаан, турараскаалдыг вымпелди оларга тывыскан.

Ийиги, үшкү черлерни дараалаштыр үлешкен «Буревестник» биле «Урожай» эки-тура ниитилелдериниң чыынды командаларын II—III чергениң дипломнары-биле шаңнап, база-ла турараскаалдыг вымпелдер-биле демдеглээн.

Ол ышкаш түңнел хуралга спорттуң кышкы хевирлериниге республиканың бо чылгы чемпионнары атты чедип алган дыка хөй спортчуларны чемпионнуң дипломнары-биле шаңнаглаан. Оларның аразында урулларның 3 болгаш 5 километр дистанцияларына тергиин көргүзүглерлиг болган В. Приймак («Спартак»), эр улустуң дагдан дүрген бадарынга тиилекчи болган А. Шекочихин («Урожай»), хереэженнериң слаломунга бирги черни алган Г. Шлапак («Спартак»), оолдарның 10 болгаш 15 километрге хаак чарыжының тиилекчизи болган П. Цветков («Спартак»), хереэженнериң 8, 10 километр дистанцияларына тиилекчи болган Г. Скурихина («Буревестник») болгаш ооң-даа өскелер бар.

О. НАМЧЫЛАК.

Дош кырынга тиилекчилер кымнарыл?

Республика спартакиадазының коньки талазы-биле бирги черни дээш командалар аайы-биле түңнелдерни база-ла ол хүн үндүрген. Спорттуң бо хевириниге мергежилдиг, чүгүрүктериниң хүрээлеги өзүп турары өөрүнчүг. Спартакчы Ю. Табуев коньки талазы-биле республиканың чемпиону атты 1959 чылдан бээр эдилеп келген. Бо чылын ол бодунуң мергежилин бедидерин элээн ораладышкан. Ооң түңнелинде ол 500, 1500, 3000, 5000 метр болгаш 10 километр чарыштарга ниитизи-биле 211, 526 санны ойнап ап, бирги черни алган. Ийиги-үшкү черлерни база ол-ла команданың киржикчилери В. Мельников биле Ю. Сухов олар үлешкилээн.

Хереэженнерден Л. Есарева («Спартак») шупту 256, 400 санны командазынга чыып бээр аргалыг болгаш бирги черни, а Г. Соколова («Буревестник»)—ийиги черни алгылаан.

Дош кырынга маргылдааларның команда аайы-биле тиилекчилерин түңнеп үндүрүп турда хөй санны алган «Спартак» эки-тура ниитилелиниң чыынды командазы бирги черни алган. Ук команда ниитизи-биле 1954, 269 санныг болган. Ийиги, үшкү черлерде «Буревестник» биле «Урожай» эки-тура ниитилелдериниң чыынды командалары.

М. КЫРЛЫГ-КАРА.

Чурукта: коньки талазы-биле бүгү дистанцияларның республика чемпиону Юрий Табуев («Спартак»). Фото А. Содунамныы.

Сирий-ирак дыңнадыг

ДАМАСК. (СЭТА). Иракты болгаш Сириянуң чаа чазааның тускай төлээлериниң аразынга болган чугаалажыышкыннарның дугайында кады кылган сирий-ирак дыңнадыгны Дамаскыда парлап үндүрген.

Дыңнадыгда чугаалап турары болза, талалар араб чурттарның иштики болгаш делегей байдалын чугаалажып көрүп, ийи чурттарның айыыл чок чоруун быжыглаарының эрге-ажыктарын барымдаалааш алза чогуур эргежок чугула хемчегларни чугаалажып көрген. Талалар бот-боттарын бүрүн билчир чоруун болгаш сорулгаларының чаңгыс аай болуп турарының дугайында бодалдарын дөмейлешкээн демдеглээн. Үш араб чурттар—КАР-ның, САР-ның болгаш Ирак Республиканың чоокшулажырының эрге-ажыктарынга Каир биле Багдадтың аразынга харылзааларны калбартырының эргежок чугулазын олар хүлээп көрген.

Йемен революцияны «дээштиг бүгү чепсектерлиг» деткиири-биле күженишкиннерин каттыштырар дугайын талалар дугурушкан, а ол ышкаш «араб Алжирни тургузарынга» бүгү эргежок чугула мораль болгаш материал талазы-биле дузаламчыны тыпсыр деп шиитпирни хүлээп алган. Беш араб чурттарда (КАР, Ирак, Сирия, ИАР болгаш Алжир — **корреспондентиниң тайылбыры**) шимчээшкиннериниң хуу-салымының чаңгыс эвин талалар демдеглээн. База ол ышкаш «араб чаңгыс эпти чедип алырының болгаш позитивиг нейтралитеттиң, блоктарга каттышпастың принцивин хандырарының эрге-ажыктарын барымдаалааш», национал-даа, делегей-даа талазы-биле оларның политиказын каттыштырарының эргежок чугулазын демдеглээннер.

Республикага АГААР-БОЙДУСТУҢ байдалы

Бөгүн республикага бүлуттагылап, аязыл каап турар хүн болур, чамдык черлерге хар чаар. Кызылга хар шоолуг чагбас. Хат өй-тавында, чамдык черлерге дынзыг, соңгу-барын чүк угланыышкыныг. Агаарның температураазы: даглыг черлерге—3 градус чылыгдан 2 градус соок, ооң өске черлерге—7—12, а Кызылга—7—9 градус соок.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

Кинотеатрларга

МАРТ 14-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дөсиел чон чалыы назын» 9.40, 11.40, 1.40, «Бичии уруг бажыңында» 3.40, 5.40, 7.40, 9.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Капитан Дабич» 11.15, 1.15, 3.15, «Капитан Лейнуң дүжү» 5.15, 7.15, 9.15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Уругларга программа 10.30, «Шумаваның хаазы» 2.30, «Ынак сеткил херек оол» 4.30, 6.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ыракны эриктерде» 3.15, 7.15, «Коллеги» 5.15, 9.15 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу бажын № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчызының 35-24, пропаганда киллизинин 23—54, харылсалгалыг секретарьның 23-35, көдээ ажыл-агый киллизинин 25-38, партийжи амыдырал киллизинин 37-13, иштики информация киллизинин 20-60, чагаа болгаш совет тургузуг киллистеринин 21-27, үлетпүр болгаш транспорт база-культура амыдырал киллистеринин 22-64, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 21-47, харылсалгалыг дежурныйның 23-54. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

ТС—00283. Чагыг № 129. Культура министерствозунуң типографиязы